

Milorad NIKČEVIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“

POEZIJA DRUGE POLOVINE XIX I POČETKA XX VIJEKA*

U ovome radu dat je sintetički pregled crnogorske poezije druge polovine XIX i početkom XX vijeka. Autor ukazuje na ključne poetičke, tipološke i žanrovske karakteristike epohe koja je nastupila nakon grandiozne pojave Petra II Petrovića Njegoša. Ovaj period obilježava snažan uticaj narodne književnosti a dominiraju pjesme prigodnog, rodoljubivog i didaktičkog karaktera, te epske junačke pjesme, javljaju se i drame u stihu, da bi se u sam smiraj ove epohe javili i prvi nagovještaji modernističkih tendencija. Najznačajnija i najuticajnija pjesnička figura ovog perioda je crnogorski knjaz/kralj Nikola I Petrović, dok se kao zanimljive pojave izdvajaju Stefan Perović Cuca i Jovan Sundečić.

Ključne riječi: *istorija književnosti, romantizam, lirska poezija, epska poezija, drama u stihu, Stefan Perović Cuca, Jovan Sundečić, Nikola I Petrović*

Pojava Petra II Petrovića Njegoša u crnogorskoj književnosti u prvoj polovini XIX vijeka nije značajna samo po tome što se slučajno poklapa s početkom novoga i neobično interesantnoga književnog razdoblja u našem stvaralaštvu, poznatoga pod imenom predromantizam i romantizam, već prije svega zato što je Njegoš predstavljao od samoga početka karakterističnu, snažnu i zaokruženu umjetničku personalnost. Gotovo je teško odrediti: je li se to Njegoš pojavio baš u najpogodnije istorijsko vrijeme koje je od njega, kao izuzetne i snažne poetske ličnosti, stvorilo vrhunskoga pisca i državnika, izbačilo ga na površinu, ili se on sâm kao stvaralac nametnuo tome burnom istorijskome vremenu, dao mu svoj specifični pečat, pjesnički univerzalni

* Ovaj rad odlomak je *Istorije crnogorske književnosti od sredine XIX vijeka do 1918. godine*. Priredio ga je i strukturi časopisa prilagodio Aleksandar Radoman.

ram i postao tumačem i nosiocem novijeh umjetničkih tendencija koje su značile početak direktnoga povezivanja crnogorske književnosti s procesima evropske kulture. Njegoš je za kratko vrijeme prešao *ubrzanim razvitkom književnosti* sve etape opšteg književnog razvoja što su prethodile trenutku kad se crnogorska književnost uključuje u svjetsku.¹ No, bez obzira na takav svoj razvoj, on nikada nije kidao vezu s crnogorskom književnom tradicijom i narodnom poezijom. *Ona je rodno tle njegovog genija, izvor njegove antejske snage. Iz nje je crpio građu i u svom najvećem delu Gorski vijenac* (1847). *Njegošev stvaralački razvitak sa stanovišta odnosa prema narodnoj poeziji možemo označiti kao put od narodne pesme kao forme izraza do narodne pesme kao riznice tema i motiva i umetničkih sredstava za izgrađivanje samostalnih pesničkih tvorevina.*²

Njegovi poetski sljedbenici u drugoj polovini XIX vijeka pa sve do kraja toga stoljeća, a i kasnije do 1918. godine nijesu, nažalost, pošli tijem putevima: refleksivne, misaone, opšteljudske i intuitivne poetike, već su uveliko ostali zarobljenici mita crnogorske tradicije, usmene književnosti epskih narodnih pjesama i pjesama *na narodnu*, tvorevina koje je, i prije i poslije njega, ponajviše njegovala dinastija Petrovića u cijelom trajanju crnogorske državnosti. Takva poezija je bila i ostala, zajedno sa onom koja je prikupljena iz usmenoga narodnog areala, osnovni literarni žanr knjaza/kralja Nikole I i njegovijeh savremenika. Ona se prethodno snažno produkovala u ondašnjem periodičnim i serijskim publikacijama tokom XIX pa i u osvitu XX vijeka. U stvari, ona je predstavljala *sponu između književnih publikacija koje pokazuju, pored ostalog, i njegovu u osnovi jedinstvenu idejno-estetsku umjetnost. Ona se javlja ne samo kao nit koja povezuje časopisnu periodiku u toku cijelog razdoblja, već i kao nedjeljivi dio ukupne umjetničke pjesničke riječi u Crnoj Gori - poezije objavljene u posebnim izdanjima i u političkim listovima.*³ I po brojnosti pjesnika i po širini i zamahu književne produkcije, poezija je u tome razdoblju bila kvantativno veoma bogata. Stiče se utisak da su skoro svi školovani i pismeni ljudi u klasičnoj Crnoj Gori nastojali da se izraze različitim poetskim formama, epskim deseteračkim pjesmama, pjesmama *na narodnu*, te drugim sadržajima i oblicima poetskog osmeračkog izraza kako bi putem njih saopštili javnosti svoja programska i ideološka opredjeljenja; kako bi opjevali svoje prigodne, pretežno dvorske trenutke, ali

¹ Г. Д. Гачов, *Ускоренное развитие литературы*, Москва, 1964.

² Jovan Deretić, *Kompozicija Gorskog vijenca*, Zavod za izdavanje udžbenika SRS, Beograd, 1969, 28.

³ Radivoje Šuković, „Umjetnička poezija u književnim publikacijama“, u: *Književna periodika u Crnoj Gori (1835–1914). Književnoistorijska monografija*, NIO Univerzitetska riječ, Titograd, 1986, 263.

i vrijeme stalnijih borbi u lancu neprekidnih ratova i pogibija; kako bi ostavili spomene dobra i zla, ocrтали crnogorske junake, njihove borbene podvige i viteška pregnuća. I u pjesmama *na narodnu* oni su ponekad nastojali da izraze sebe, svoje bujne romantične emocije, preokupacije, poglede i zgode, polete, ushićenja i zanose prema slobodi, a osobito pohvale slovenstvu koje je sve više dobijalo konture osmišljenijih ideoloških i poetskih planova, koncepcija i programa. Takav poetski senzibilitet osobito je prisutan 60-ih i 70-ih godina XIX vijeka, pa je od svih književnih vrsta u tome vremenu ponajviše njegovana lirska i lirsko-epska pjesma, a tu i tamo su ponekad stvarane klasične deseteračke pjesme i one poetske vrste iz Njegoševa ranog perioda. Tek pod kraj XIX vijeka u periodičnijem publikacijama i u posebnim izdanjima, javljaju se stihovane epske strukture u kojijema se opjevava prošlost Crne Gore, njezina istorijska perspektiva koju stvaraoci pretaču u posebno *epsko ruho*, u epske pjesme, razvučene epove i narativne spjevove, te ponekad u specifične stihovane drame – dakle, u reprezentativne pjesničke žanrove koji su izražavali osnovno poetsko raspoloženje crnogorske sredine onoga vremena. Stoga cjelokupnu lirsku produkciju crnogorske poezije u XIX i XX vijeku možemo tematski razvrstati u nekoliko poetsko-tematskih ciklusa.

Prvi poetski ciklus je najopsežniji i obuhvata prigodnu tematiku. Takva je lirska produkcija objavljivana pretežno u periodičnijem publikacijama, a samo su pojedini stvaroci uspjeli pripremiti i izdati svoja zasebna uknjižena izdanja poezije. Već 70-ih godina XIX stoljeća pojavilo se na Cetinju nekoliko zbirki rodoljubnijih pjesama. Prva je zbirka Rista Milića pod naslovom *Serbobranke* (1870), a 1889. godine omiljeni izvanjac, Simo Matavulj, sakupio je u posebnome izboru lirsko pjesništvo knjaza Nikole I Petrovića.⁴ Iste godine i pjesnik Đuro T. Perović objavljuje na Cetinju zbirku poezije pod nazivom *Hercegovka*. Sredinom 90-ih godina, tačnije 1894, objavljena je i zbirka didaktično-poučne, prigodne i primijenjene poezije knjaza Nikole, pod naslovom *Nova kola*, a te godine pojavilo se i njegovo drugo izdanje *Skupljenijeh pjesama*. Svega dvije godine nakon toga javiće se i intimnom poezijom nikšićki pjesnik Novica Nikolić sa zbirkom *Uzdisaji* (1896). Tako je lirska poezija prigodnoga i rodoljubnog karaktera u Crnoj Gori sve do kraja 80-ih godina XIX vijeka bila dominantna poetska vrsta, dok su socijalne, ljubave, misaone, humorističke, satiričke pjesme, kao i dečija poezija, bile sporadične i veoma usamljene. Prema obimu, prvo mjesto u periodici i u zasebnijem zbirkama, zauzimale su prigodne i patriotske lirske pjesme, a iza njih usputno se afirmisala i intimna lirska poezija: elegija i samo nekoliko usamljenijeh ljubavnih pjesama. Prema širokome arsenalu svoga motivskoga, jezičkog i

⁴ *Pjesme Knjaza Nikole*. Sakupio Simo Matavulj. Na Cetinju. U Državnoj štampariji 1889, 91 str. + 5 strana „Primjedbe“.

formalnog izraza, cijelo to pjesništvo pripadalo je stilskoj formaciji predromantizma i romantizma, a samo su usamljeni primjeri bili vezani za pjesnički realizam i novije poetske sfere i tendencije.

Prigodno pjesništvo je poniklo u krilu same *cetinjske književne škole*, poetskoj klimi koju je diktirao ne samo knjaz/kralj Nikola već i cijela dvorska svita oko njega. Ono je i svojim sadržajem usmjereno pretežno na cetinjski Dvor, na kultivisanje dvorske svite. Dakle, svojim je sadržajem, tematikom i motivikom ta poezija vezana za sve prigodne i svečane trenutke dinastije Petrović. U užem smislu i žanrovskom određenju, to su stihovane prigodnice koje su objavljivane u središnjem periodičnim publikacijama, a zatim preštampane u zasebne zbirke poezije kako bi i tim putem receptivno što jače prodrle do širokijih narodnih masa. Pjevalo se u slavu *imendana i rođendana Nikole I Petrovića, jubilarnim godišnjicama njegove vladavine, godišnjicama bračnog života knjaževskog bračnog para, rođendanima knjaževih sinova i kćeri, vjerdama i vjenčanjima crnogorskih princeza, rođendanima i značajnim godišnjicama crnogorskog prestolonasljednika Danila, zatim svečanim danima, blagdanima na crnogorskom dvoru*⁵ i slično. I sami naslovi takvih pjesama zbere o kakvoj poeziji i tematici je riječ. Uz sve te poetski pompezno udešene prigodne i intimne ushite, prigodno-pohvalne emocije, stihovane tirade i tugovanke, prigodnice su pratile i svakodnevna zbivanja radosti, ali i *tužne dnevni* koje su potresale iznenadne smrti Knjaževe uže porodice kao i one ličnosti koje su bile bliske sa Dvorom. Nerijetko su se javljale pjesme istoga sadržaja koje su bile usmjerene na ličnosti iz kulturnoga i političkog života crnogorske prijestonice i širega crnogorskog miljea. Bili su to najčešće stihovi onijeh stvaralaca što su tokom cijeloga svog stvaralačkog puta ostali na marginama tekućega ideološkog stvaralaštva, upravo onih pjesnika kojijema je poezija bila samo romantični mladalački krik, uvod u kasnija mnogo bolja ostvarenja i iz drugih žanrovskih oblika (Stefan Perović-Cuca, knjaz/kralj Nikola, Jovan Sundečić, Marko Miljanov, Borislav Sl. Minić i drugi); ili pak pjesništvo onijeh upornih stvaralaca koji su u svome dugom životu i aktivnome pisanju ostajali do kraja na literarnijem pozicijama s kojih su i krenuli: kao neumorni propagatori ideologije slovenstva ili nekih drugih političkih i ideoloških opcija.

Udaljivši se tematski od usmene narodne pjesme, oživljavajući moralno-prigodnu atmosferu, unoseći u pjesme osmerce i standardnu epitetoniku, mršavu refleksiju i metaforiku, pjesnici su se u svojem tvorevinama očitovali kao stvaraoci stila i izraza tzv. *objektivne lirike*. Dakle, vratili su se onoj istoj tematici koju je ranije njegovao Njegoš u svojoj ranoj razvojnoj i drugoj stvaralačkoj fazi, kao i neki srpski i ruski pjesnici neoklasicističke i prosvjeti-

⁵ Radivoje Šuković, *Isto*, 265.

teljske orijentacije. Udaljivši se na planu jezika i stila od epske narodne pjesme, oni su sve više naglašenom tematikom ponirali u didaktiku, pouku, retoriku i razgovornu intonaciju. Te su tvorevine po svojoj estetskoj vrijednosti veoma slabe, ponekad i beznačajne. One se ne nameću ni estetskim učinkom, niti funkcionalnim sredstvima pjesničkog jezika, već samo motivskim i tematskim raznovrsnijem repertoarom. Glavni cilj takvih pjesnika bio je onaj isti kao i svojevremeno kod Njegoša kad je pjevao *Odu Knjazu Aleksandru Nikolajevu Galicinu* i mnogobrojnijem drugim vladarima i dostojanstvenicima⁶ – dakle, da se privuče pažnja knjaza/kralja Nikole i njegovijeh uglednika. Crnogorski pjesnici 60-ijeh godina XIX vijeka, u već uveliko izmijenjenim okolnostima od onijeh u kojima je svojevremeno Njegoš kao *pustinjač cetinjski* pjevao ode u slavu visokijeh evropskih ličnosti političkoga i kulturnog života, u pjesništvu ove vrste ostajali su u uskijem okvirima svoje svakodnevne zbilje, vezivali ih za dvorski život, pa je pjesništvo i u *tom smislu ostalo nepromijenjeno pola vijeka kasnije*.⁷

Reprezentativni predstavnik takve poezije bio je Jovan Sundečić. On je svojom uredničkom politikom u Orliću i Crnogorki pjevao i kultivisao ponajviše naznačenu prigodnu poeziju. Bio je Knjažev sekretar, pa je u svoje prigodno pjesništvo nastojao pretočiti sva zbivanja i događaje oko crnogorskoga Dvora. Uz to, on je ideloški oblikovao i pjesništvo i književnu periodiku i čitalaštvo, odgajao ga onako kako je diktiralo vrijeme, a u tome mu se pridružuje i sâm knjaz/kralj Nikola. Iako se svojim prvim stihovima Sundečić javio veoma rano, on je neumorno pisao tradicionalističke stihove skoro sve do smrti (1900). No, ipak, po idejnosti i sadržajnom tkivu svoje poezije, ostao je tipični predstavnik zakašnjeloga klasiciste i romantičara kojega je prevladalo vrijeme, bez obzira na to što je sve do kraja XIX vijeka ostao upornijem pjesnikom pišući pretežno prigodnu, rodoljubnu i ljubavnu poeziju, a ponekad i intimnu liriku. U svome dugogodišnjem pjesnikovanju nije ni motivima ni formom otišao dalje od svojijeh uzora – Njegoša iz rane stvaralačke faze i pjesnika srpskog klasicizma Lukijana Mušickog i nekijeh srpskih i ruskijeh pjesnika te samoga knjaza/kralja Nikole. Dovoljno je navesti samo dvije njegove pjesme kako bi se već po naslovima osetila Sundečićeva idejna orijentacija: „Prilikom presrećnog rođenja knježevne Zorke Petrović Njegoš, prvorođne kćeri knjaza Nikole i knjeginje Milene“; „O svečanom krštenju knježevne Marije Petrović Njegoš na Cetinju dne 17. marta 1869 g.“. Ove pjesme, kao i sve druge Sundečićeve tvorevine u Orliću i drugim periodičnim publikacijama, bile su *neka vrsta hvalospjeva i žalopojki u stihovima, pisanih*

⁶ Dr Vojislav Nikčević, *Mladi Njegoš. Pjesnikovi putevi ka sintezi*, Obod, Cetinje, 391.

⁷ Radivoje Šuković, *Isto*, 265.

*u duhu i stilu ondašnjih crnogorskih zdravica, napojnica ili pak tužbalica.*⁸ Prigodničarstvo je u Crnoj Gori ostalo kao najistaknutiji pjesnički manir i trajalo je znatno duže nego kod kontaktnijih naroda. Ostalo je kao dominantna poetska vrsta sve do početka XX vijeka kad će ga potisnuti urednici Književnog lista i osobito školovani urednici i senzibilniji stvaraoci modernoga časopisa Dan.

Slične pjesme po romantičarskoj tematici i tonu pisao je u istome periodu i knjaz/kralj Nikola te gotovo svi drugi pjesnici, saradnici cetinjskih časopisa. Od tih saradnika treba posebno istaći Živka Dragovića koji piše pjesmu: „Pozdrav njegovom visočanstvu knjazu našljedniku prilikom smrt-nog prelaska u novi dvor“ u Luči, 1895. godine, i srpskoga romantičarskog pjesnika Laza Kostića koji se javio pjesmom: „Njegovom carskom visočanstvu Stani Nikolajevnoj, vojvodkinji lajhtenberškoj, knjeginji romanovskoj u spomenicu“ u Novoj Zeti, 1891, kojom je odstupio od ustaljenijeh pjesničkih rekvizita, te prožeo tvorevinu poetskijem vizijama o snazi suprotnosti: kontrastom vjeridbe i vjenčanja Knjaževe šćeri sa ruskim plemićem. U njoj se srio *srećan spoj sjevera i juga, sokola sa sjevernih gora i sunčane južnjačke odive.*⁹ Uz ovu pjesmu možemo pribrojiti i Kostićevu „Tužbalicu Crnogorku prilikom smrti njene svjetlosti knjaginjice Marije“ u Crnogorki za 1885. godinu. Sadržajem, tonom i dikcijom naše tužbalice, on je ovđe isticao moralne vrline i ljepote đevojačke: *E ti para neimaše / Oh, od boga! / Tvoga oka i pogleda / Naš ugled.*

Drugi poetsko-tematski ciklus ovoga vremena čine epske junačke pjesme nastale u predasima bitaka ili neposreno poslije njih. Te pjesme nastaju pod presijom ratnijeh zbivanja i uzavrelih emocija, ali ovoga puta u duhu narodnog pjesništva. U njima je prevlast stihotvorstva po obrascima guslarskog deseterca i osmerca. Ujedno je takvo pjesništvo bilo usmjereno tendencijom i ciljem na širenje istine: svjedočilo je o pojedinijem događajima, pobjedama i istorijskim trenucima i zbivanjima. Takav je epski spjev vojvode Mirka Petrovića Njegoša *Junački spomenik* kojega je ovaj politički strateg i poetski bard objavio na Cetinju 1895. godine. Ovome ciklusu pripadaju i lirske pjesme koje su motivisane tijem istim trenucima. Iz njih se probija duh borbenoga raspoloženja, nepobjedive i nepokorene Crne Gore. Po ugledu na *zmajovanke*, pjesme snažnoga iskrenog oštećanja i novoga poetskog izraza, pjevao je i knjaz/kralj Nikola o Grahovskoj bici u epskom desetercu „Boj na Grahovcu 1858. godine“, tvorevini koju je objavio u novosadskoj Danici (1863). Pjesma je *tipičan primjer versifikacije hronike o jednom događaju* u kojoj se

⁸ Radivoje Šuković, *Isto*, 266.

⁹ *Isto*, 269.

nadahnuo emocionalno i *poetski toplo iskazuje vizija bitke, u trenutku kad se njen hod prenosi u srce mladog pjesnika*.¹⁰

Početkom 90-ih godina u crnogorskom pjesništvu se stidljivo mijenja ne samo tematika, već i poetski izraz, a i sama forma i struktura pjesme. U taj treći poetsko-tematski ciklus naše poezije ubrajaju se novi sastavi u formi poema, drama u stihu i onijeh mikro i makrostruktura koje se označavaju kao jednostavni oblici, poput legendi, patriotskih pokličnica i zvaničnih pohvalnica. U formi usmene pjesme probijaju se neki novi disonantni tonovi, a mijenja se i motivika u koju se sve više unosi funkcionalnija refleksija i pokušava se odgovoriti na pitanje: koji je smisao poezije? Ti su tonovi, izgleda, nastali pod uplivom modernijeh poetskih strujanja srpskoga i ruskog pjesništva, prije svega Vojislava Ilića i veoma omiljenoga ruskog pjesnika Nadsona. To su, u stvari, prvi proplamsaji i začeci moderne, te nagovještaji parnasovske, impresionističke i simbolističke poetike. Stoga nije čudno da se u to vrijeme u crnogorskoj periodici probijaju pjesnici mostarskoga književnog kruga koji su vatreno zagovarali u svojijem pjesmama *srpstvo i misiju Crne Gore* na Balkanu. Upravo su se oni u najvažnijem dijelu svoga pjesništva *nalazili u procesu traganja za smislom poezije, iskazujući te svoje dileme i nevjerice u cetinjskoj Luči*.¹¹ Refleksi takvih poetskih osećaja dolazili su prije svega iz kruga pjesnika koji su bili saradnici sarajevske Nade, ponajprije Alekse Šantića koji je u pjesmama „Pjesniku“ i „Zarobljeni pjesnik“ (objavljene u Luči) zagovarao dalekosežnu i avangardnu, modernističku misao da je pjesnik *mesija i prorok*, a pjesma je stanje duha i poetska ekstaza stvarao. Upravo u to vrijeme cetinjska Luča sve više objavljuje retoričke i programske stihove Vojislava Ilića i crnogorskoga pjesnika Novice Nikolića koji pod uplivom Ilićevijeh stihova piše perifrastičnu pjesmu „Na umrlom polju uvenula trava“.

Da ovo nijesu usamljeni slučajevi nove modernističke poetike domalo će posvjedočiti i drugi crnogorski pjesnici: Simo Šobajić, Nikola St. Ljubiša i Radomir Krivokapić Orlinski. Nikola St. Ljubiša upravo tada prevodi i ruske moderniste, osobito ruske pripovjedače i pjesnika Nadsona koji je izražavao rezignirane, sumorne, jesenske teme, teme smrti i rastanka sa životom. To su, u stvari, bili pjesnici koji su u crnogorskoj književnosti krajem XIX i u osvitu XX vijeka stidljivo utirali modernističke pravce, a svoje su predstavnike našli u misaonijem tvorevinama Filipa Kovačevića, Trifuna Đukića, Čedomira Pavića (Nestora Žučnog) i drugih. Tek s pojavom časopisa Dan, pred same Balkanske ratove, ovaj isti ton crnogorske modernističke poezije će se nastaviti u misaonijem, pejzažnim i senzibilnijem pjesmama Dušana S. Đukića, Nikole Škerovića, Pera Šoća i Milorada Petrovića. Upravo će toj novoj gene-

¹⁰ Radivoje Šuković, *Isto*.

¹¹ *Isto*, 273.

raciji uspjeti da donekle uhvati korak s modernom: bliskijem dodirima i strujanjima naših pjesnika s evropskim impresionizmom i simbolizmom. Razdoblje realizma koje u crnogorskoj književnosti traje veoma kratko, dalo je samo skromna poetska dostignuća jer je ta stilska formacija bila mnogo više okrenuta narodnjaštvu i pripovjednoj folklornoj prozi. Svi ovi tokovi i pojave biće dodatno osvijetljeni u panoramskom pregledu crnogorskih pjesnika druge polovine XIX i u prvim decenijama XX vijeka.

PJESNIŠTVO EPSKOGA NARODNOG RUHA

U dijahroniji crnogorske književnosti ne mogu se zaobići ni oni stvaraloci koji su čvrsto ostali ukorijenjeni u usmenu epsku tradiciju u postnjegoševskom razdoblju. Njihovo pjesništvo, kao i kulturno i političko djelovanje, može poslužiti samo kao model za uočavanje polivalentnosti i višeslojnosti književnog razvoja u nacionalnoj crnogorskoj književnosti, i to na dva nivoa: u okviru pojedinačne, izdvojene matične tradicije i u njihovu sučeljavanju s ostalijem nacionalnim i evropskim književnim pojavama toga vremena. U crnogorskoj književnosti, to jest njezinome sinhronijskom razvoju, pojava ovakvih pisaca značajna je samo po tome što svjedoči o neujednačenome stupnju razvoja unutar crnogorske literature u drugoj polovini XIX i u prvijem decenijama XX vijeka. Do sada su takve književne pojave najčešće prećutkivane; prelazilo se preko njih kao preko nečega što treba potisnuti, „sakriti“, te je književnoistorijski mozaik našega poznavanja vlastite književnosti i kulturne istorije i za mnoge današnje književne znalce ostao s puno bijelih mjesta, neispunjen i prekriven velom zaborava. Neke od njih su prvi put sintetički obradili, u opštim naznakama i književnoistorijskim obrisima, Petar M. Božović,¹² Radoslav Rotković¹³ i Branko Banjević.¹⁴ U tekstovima ovijeh autora prvi je put odmjerenom i koncizno u znatnoj mjeri kritički valorizovano i pjesništvo ove epohe.

Savo M. Martinović (1808–1896)

Savo Martinović nije bio sistematski školovan, ali je bio čovjek velikoga životnog iskustva koje je sticao u blizini Petra II Petrovića Njegoša jer je pripadao njegovoj gvardiji, a u vrijeme knjaza Danila bio je starješina njego-

¹² Petar M. Božović, *Antologija crnogorskih pjesnika i pripovjedača*, Štamparija Ujedinjenje, Podgorica 1927.

¹³ Dr Radoslav Rotković, „Pregled crnogorske literature. Od najstarijih vremena do 1918“, *Stvaranje*, br. 4, Titograd, 1979.

¹⁴ *Pleme za oblakom (Crnogorska poezija druge polovine XIX vijeka)*, izbor, predgovor i pogovor: Branko Banjević, Grafički zavod, Biblioteka Luča, Titograd, 1973.

ve garde. Zbog nemilosti knjaza Nikole I Petrovića otputovao je u Austriju, te je potom boravio i u Zadru i Zagrebu. Potonje dane svoje starosti proživio je u Podgorici. Iako nesistematski školovan, Savo Martinović je bio marljivi skupljač narodne usmene poezije. Iza njega je ostalo preko četrdeset pjesama koje su uvrštene u IX knjigu Vukovih *Srpskih narodnih pjesama* 1902. godine. Bez obzira na to što su te pjesme po svojoj strukturi i sadržaju epske tvorine, one su dijelom impersonalne i ispjevane u duhu i tonalitету narodnih pjesama. Vuk Karadžić je S. Martinovića smatrao jednim od svojih marljivijih sakupljača i pomagača iz *južnih krajeva*. U svojim pjesmama se najviše dodirivao novijih crnogorskih ratovanja s Turcima te u njima ima mnogo više prepričane istorije, fakata i detalja nego prave poezije. Svojom epskom naracijom i jezikom ističe se pjesma „Pogibija Bega Mušovića“ koju je i Petar M. Božović uvrstio u svoju *Antologiju* kao uspjeliji epski poetski sastav.¹⁵

Mirko Petrović (1820–1867)

Po poetskoj vokaciji i ukupnome stvaralačkom učinku u crnogorskoj književnosti, Mirko Petrović i nije bio pravi pjesnik. On je u svojem dobu bio više vodeći politički i društveni čelnik iz znamenite dinastije Petrovića. Bio je brat knjaza Danila, a otac Nikole I Petrovića Njegoša, kasnijeg knjaza i kralja Crne Gore i svestranog književnika. Nosio je laskavu titulu *zetskog vojvode* i bio glavni vojni strateg u crnogorskim oslobodilačkim okršajima od 1852. do 1863. godišta. Zvali su ga laskavo i *veliki vojvoda*, jer je uz svoga brata, bio glavni vojni pregalac svih bitaka i pobjeda u znamenitim istorijskim prekretnicama i događajima u Crnoj Gori, naročito na Grahovu 1858. Sa knjazom Danilom bio je ideolog, strateg, sudionik i izvršitelj i u ratovima 1877–1888. godine.

Stekao je u svoje vrijeme afirmaciju kao *narodni pjesnik*, ali ne pjesnik anonimus već daroviti pjesnički stvaralac tipa narodnih pjesnika-pjevača: Starca Milije, Filipa Višnjića, Starca Raška, Tešana (Gavrilovića) Podrugovića i Stojana Lomovića, koji takođe potiču sa istoga *dinarskog areala* Crne Gore. Iz njihovijeh pjesama *izbija talent za dramsku kompoziciju i psihološko modeliranje likova*, pa je Starca Miliju Vladan Nedić upravo zbog toga nazvao *pjesnikom tragične ljudske usamljenosti*.¹⁶ Oni pripadaju pjesnicima *usamljenijeh istorijskih predjela u kojima porodične* (istorijske – M. N.) *drame dobijaju neobične psihološke razmjere*.¹⁷ Na tragu toga i takvog usmeno-

¹⁵ Petar M. Božović, *Isto*.

¹⁶ Vladan Nedić, *Vukovi pevači*, Rad, Beograd, 1984, 105.

¹⁷ Vojislav P. Nikčević, „Filip Višnjić je etnički i jezički Crnogorac“, *Lučindan*,

ga pjesništva sačinio je i Mirko Petrović svoju zbirku pjesama *Junački spomenik* 1864. godine. Uklopljen u sivilo tadašnjega epskog guslarskoga deseterca, na početku 60-ih godina XIX vijeka, Mirko Petrović je iznenadio ciklusom od šesnaest pjesničkih cjelina. To su pjesme o ratovanju Crnogoraca i Turaka počevši od 1852. godine. One su najčešće u epsko-lirskome i donekle refleksivnom opisu fiksirale detalje crnogorskih bojeva i junaka, ispreplićući istorijske sudbine tih ljudi sa slikama crnogorskoga podneblja. Po ugledu na Njegoševu ranu poeziju i poetiku usmene epske pjesme, Mirko Petrović ređa asocijativne nizove ratnika ističući njihove podvige i moralna pregnuća. On se deklamatorski izricanjem svojih patriotskih osećaja i njihovom patetičnom stihovanom intonacijom, ipak nije uspio dublje odvojiti od naracije i versifikacije usmene epske poezije. U potpunosti se može prihvatiti estetski sud Branka Banjevića koji kaže da je pjesnik M. Petrović *značajan jer je jedan od posljednjih takozvanih narodnih pjesnika u vrijeme kad već imamo individualnu poeziju... Vojvoda Mirko je bio višestruko obdaren čovjek, ali kao pjesnik nije izrastao u neku individualnost (...) Njegovo djelo je (...) svjedok sporog kretanja Crne Gore u nove oblike, sporog opšteg prevazilaženja tradicije*.¹⁸

I drugi pjesnici pjevali su u istom *narodnom ruhu* i versifikaciji usmene epske pjesme. Oni slijede sličnu guslarsku tradiciju. Ovo ponajviše što su bili bliski saradnici i prijatelji sakupljača usmenoga blaga, Vuka Stefanovića-Karađžića. Nihov površni *deseterac nije više mogao da dà one umjetničke vrijednosti kakve nam je sačuvala narodna poezija, glačana i dorađivana decenijama i stoljećima*.¹⁹

**Đuko Sredanović (1813–1864), Nikola Bastać (oko 1848–1898),
Ilija Hajduković (1858–1916), Maksim Šobajić (1836–1917)**

Na tradicionalističku poeziju, tek kao saputnicu glavnijih crnogorskih poetskih obilježja 70-ih i 80-ih godina XIX vijeka, nastavljaju se i neki pjesnici čije stvaralaštvo ne prelazi prag književnoistorijskoga podatka. Takvi su Đuko Sredanović, Nikola Bastać, Ilija Hajduković i donekle Maksim Šobajić. Ostavši zaprepasčeni i uznemireni pod presijom oslobodilačkih ratova javili su se pjesničkim tvorevinama kao tipični predstavnici tradicionalnoga epskog pjesništva (koje je kod drugih naroda već uveliko bilo prevladalo vrijeme). Oni su još uvijek uporno i monotono pjevali shematizovane desetera-

br. 16, na Petrovdan, Cetinje, 2005, 118–120.

¹⁸ Branko Banjević, „Crnogorska poezija druge polovine XIX vijeka“, predgovor knjizi *Pleme za oblakom. Crnogorska poezija druge polovine XIX vijeka*, Grafički zavod, Biblioteka Luča, Titograd, 1973, 18.

¹⁹ Dr Radoslav Rotković, *Isto*, 629.

čke stihove. Takve su dijelom i pjesme Maksima Šobajića u zbirci *Slavenska sloga* (1880). Tu su unešene pjesme o ratovanju Rusa i Turaka 1875–1878. godine. Dovoljno je iz te zbirke navesti prve stihove iz pjesme „Zauzeće planine“ kako bi se naslutio njegov tradicionalni i *epski poetski nerv*: *Procvilio sužanj u tamnici/ U Plijevni u zemlji bugarskoj./ Ko je sužanj, čija li tamnica?/ Carev sužanj, careva tamnica, / Sužanj jedan mušir Osman paša/ A tamnica krvava Plijevna,/ Jera su ga Rusi opkolili...* U istome takvom žanru i tonu ispjevane su sve pjesme Maksima Šobajića. U Novom Sadu štampana mu je i zbirka *Osveta kosovska* (1879). Njegovi saputnici i prijatelji A. Luburić i I. Kavaja štampani su mu zbirku *Nevesinjski ustanak* 1925. godine, nakon pjesnikove smrti. Iako je Šobajić pjevao o savremenijem zbivanjima i događajima, njegova je poetika ostala u stilskim i jezičkim obrascima epske usmene poezije. Otuda ona ima istorijske vrijednosti, a malo pravih poetskih uzleta. On je *pjesnik sa svim vrlinama i manama* svog vremena – zaključuje njegov antologičar Petar Božović.²⁰

Jovan Magovčević (1876–1941)

Mićun Pavićević (1879–1949)

Na istoj poetskoj okomici našli su se i Jovan Magovčević i Mićun Pavićević. Oni su bili deklamatorski, guslarski pjesnici, koji su događaje i zbivanja opjevali deseteračkim stihovima i patetičnom epskom intonacijom. O Jovanu Magovčeviću se zna da je bio iz Pješivaca, da je pohađao pravo u Beogradu, da je po okončanju Prvog svjetskog rata bio narodni poslanik i da je potonju deceniju svoga života proveo u Prištini kao advokat. Njegov poetski opus nije veliki. Napisao je svega nekoliko epskih pjesama koje je prilagođavao guslarskom načinu pjevanja, tonu i izrazu. Petar M. Božović u svojoj *Antologiji crnogorskih pjesnika i pripovjedača* uvrstio je samo jedan insert iz njegove pjesme „Boj na Kumanovu“.

Krajem prve i početkom druge decenije XX vijeka, uz Sundečića kao najplodnijega pjesnika, najviše objavljuje poeziju, anegdotsku prozu i političke spise Mićun M. Pavićević. U to vrijeme objavljuje prigodnu i didaktičku liriku u brojnijem zbirkama: *Brđanke* (1907), *Gorske ruže* (1909), *Crnogorcu* (1910), *Oslobođenje* (1912), *Pjesme krvi i slobode* (1913), *Srpsko-Bugarski rat* (1913), *Kroz život* (1913), *Stari motivi*, knj. I-III (1912. i 1913), *Od Cetinja do Njujorka* (1916), *Krvavim poljanama* (1917), *Iz memljivih dana* (1917), *Razmišljanja o Božiću* (1917), *Apoteoza besmrtnicima* (1917), *Srbija i Crna Gora* (1917), *Što ko sanja* (1917), *Portret Banovca Milana* (1917), *Planinske ruže* (1918) (na engleskom), *Prekomorke*, *Pogrebna zvona* (1918), *Pjesma besmrtnicima* (1918) (na engleskom), *Nejski vijenac* (1918), *Novi*

²⁰ Petar M. Božović, *Isto*, 36.

motivi knj. I-II, *Karađorđe* (1918), *Svjetski rat* (1922), *Naši dani i megdani* (1922), *Božić u tuđini* (1923), *Ognjenim stazama* (1924), *Jedno pismo* (politički memorandum) (1924), *Kralj–Nikolini kaprisi* (memoari) (1927). Neki ga kritičari smatraju najplodnijim i najboljim crnogorskim pjesnikom poslije Njegoša čije je djelo od književnoistorijske kritike ostalo sve do danas neproučeno i nevalorizovano. Razlog takvome zaobilaženju je bio dvojak: prvo, što je Mićun Pavićević od 1910. bio jedan od žestokijeh oponenta knjaza/kralja Nikole I Petrovića i to prema njegovoj politici i prema njegovom književnom djelu; i drugo, što je on svoje brojne poetske i anegdotske tvorevine objavljivao u domaćijem dnevnim i periodičnijem publikacijama na cijelome prostoru bivše Jugoslavije i u mnogijem stranim publikacijama. Dovoljno je bačiti pogled na bibliografiju radova Mićuna Pavićevića, pa se sa lakoćom može utvrditi da se radi o čovjeku čiji je opus ostao razasut, neproučen i receptivno nepribližen savremenoj književnoj historiografiji.²¹ Njegov prvi antologičar, prof. Petar M. Božović, se čudio: zašto se poetski i anegdotski opus Mićuna Pavićevića u njegovo vrijeme prećutkivao? Na svoje pitanje implicite je odgovorio: *Strana je kritika o njemu nešto i progovorila, a to je nešto objektivno i valja zapamtiti, sve je to u korist g. Pavićevića. A što je s nama iz Pavićevićeve okoline?! I mi smo ga kritikovali, ali kako?! U najviše slučajeva napamet, bez čitanja a kamo li poznavanja njegova djela. Takvom su kritikom negativni duhovi osuđivali njegov rad mnogih njegovih pjesama, on je kroz sve vreme visoko stajao iznad takve kritike.*²²

Premda njegovo književno raznovrsno djelo nije zaista iščitano u cjelosti, interpretativno raščlanjeno i vrednovano, ipak možemo utvrditi da je on pjesnik, anegdoticar i pripovjedač koji je snagom svoga lirskog talenta i širinom poetskih tema potpuno iskočio iz crnogorskih matičnih tokova književnosti svoga vremena. Pjesme su mu prevođene na mnoge evropske jezike: engleski, francuski, ruski, češki, rumunski, bugarski, esperanto itd. Uvid u njegovo cjelokupno djelo otežava i to što mu je izvorna građa razasuta po brojnijem časopisima Crne Gore i kontaktnijeh naroda: u Brankovom kolu, Bosanskoj vili, Letopisu Matice srpske, Savremeniku, Srđu, Delu i brojnijem dnevnim i periodičnijem publikacijama.

U svojoj lirskoj poeziji on je sljedbenik u izrazu kasnoromantičarske poetike. Dakle, poeziju doživljava najviše kao potrebu da u idiličnome tonu i ljubavnom zanosu glorifikuje ljudske osećaje i svoj vlastiti emocionalni intenzitet. Takve su mu uspjele lirske pjesme „Ispovijest“, „Sonet“, „Hajdmo dušo!“, „Opraštaj“, „Sutonska pjesma“ i dr. Pavićević je vješt versifikator, u svoju poeziju unosi različite metričke sheme (od osmerca do jampskog dese-

²¹ *Književna bibliografija* Leksikografskog zavoda Miroslava Krleža, Zagreb, s. a.

²² Petar M. Božović, *Isto*, 108.

terca). S prilično istančanim ošjećajem za igru i ritam uspio je izbjeći monotonoš pjesnika deseteračkog uticaja postnjegoševskog razdoblja. Možda je ocjenu Pavićevićeva pjesništva nabolje sintetizovao hrvatski modernistički pjesnik, putopisac i feljtonist Antun Gustav Matoš kad je napisao: *U Mićunovićevim stihovima, ima prave poezije; ima riječi, koje idu od srca k srcu, ima i neke surove snage, što podsjeća na iskrenu prostotu snažne Vladičine patriotske lirike.*²³ Stoga ne iznenađuje da su neke Pavićevićeve pjesme bile muzički obrađene. Inače, uspješan je bio i kao lirsko-epski pjesnik, naročito u onim stihovima koje posvećuje kulturno-istorijskim spomenicima i lokalitetima, poput „Skadru“, „Beogradu“ i slično. U njima progovara pjesnik rodoljub, a stihovi su mu narativno usmjereni, izdignuti do patosa i simbola opstojnosti crnogorske slobode. Ni Pavićević se, egzaltiranjem izricanjem svojih rodoljubivijih ošćanja, u rimovanim stihovima patetične intonacije, nije sasvim uspio osloboditi versifikacije usmene poezije, ali ni srpskih i hrvatskih pjesnika romantičara: Đ. Jakšića i B. Radičevića, P. Preradovića, te Kostićeve sentimentalnosti i etičkih poruka. Sasvim je u pravu Petar M. Božović koji u krajnjoj ocjeni Pavićevićeve poezije piše: *Pavićević je epsko-lirski pesnik, ali u njegovim delima preovlađuje lirika. On je u pesmi nacionalni optimista, prorok propasti neprijatelja svog naroda (...) i oštar satiričar svakoga onoga ko se drzne u budućnost našeg plemena. Većim delom njegove pesme su prožete dubljim osećanjima. Karakteristične su tom pogledu ljubavne i patriotske pesme (...). Uticaj narodne poezije očigledan je na njegove pesme. Pod tim uticajem on se pesnički sam razvijao, pretvorio se u originalnog pesnika kako sadržinom tako i pesničkom formom.*²⁴

Više od jedne decenije Pavićević je sistematski i marljivo sakupljao crnogorska anegdotska zrnca. Za vrijeme boravka u Zagrebu on je dijelom realizovao svoj projekt izdajući anegdote pod naslovom *Crnogorci u pričama i anegdotama*, knj. I (Beograd, 1928), knj. II (Podgorica, 1928), knj. III (Herceg-Novi, 1928) i knj. IV (Herceg-Novi, 1928). Pod istijem naslovom izdao je 1929. godine i petu knjigu u Zagrebu. U rukopisu mu je ostala i druga opsežna građa pod istoimenijem naslovom te *Lovčenske elegije*. U zagrebačkom izdanju *Crnogorci u pričama i anegdotama*, u autorskoj riječi, Pavićević objašnjava svoj odnos prema toj sabranoj građi. U stvari, to i nijesu tvorine njegova duha, već zapisi koje je on skupljao na cijelome crnogorskom arealu. On to eksplicite i kaže: *Skupljeni materijal, što ga izdajem u ovoj petoj knjizi narodnih priča iz Crne Gore i Brda, podoban je da prikaže dušu Crnogoraca, njegove osobine, život, koji je težak u onom kršu – i snagu, koja*

²³ Dr Nikola Andrić, „Mićun M. Pavićević“, predgovor u: Mićun M. Pavićević, *Crnogorci u pričama i anegdotama*, knj. V, Zagreb, 1929, 5.

²⁴ Petar M. Božović, *Isto*, 109.

*je nastala u tim goletima.*²⁵ Anegdota je inače bila omiljena forma iskaza Crnogoraca jer su se u njoj zgušnjavali prostor i vrijeme i karakterološke osobine crnogorskog čovjeka, koji svojim značajem i filozofskim shvaćanjem mogu da dadu primjer poštenja, čojstva i pravde, koje su nam u današnjim danima najpotrebniji. Nigdje se naime na prostranom području našeg naroda nije shvaćanje o svim problemima, koji se dotiču narodne duše, iskristaliziralo, kao u onim Crnim Brdima. Iz Pavićevićevih anegdota ocrtava se njegovijem sirovim crnogorskim narodnim jezikom *mozaik od stotine različitih kamenčića, koji mogu da posluže kao produženje Čojstva i junaštva od Marka Miljanova ili još bolje – kao stostruka ilustracija vječnim herojima klasičnog Vladičinog Gorskog vijenca.*²⁶

**Jovan Sundečić
(1825–1900)**

Pjesnik integracionog slavljanstva

Već je odavno poznato u književnoj istoriji i kritici da je Jovan Sundečić proslavljeni pjesnik, kulturni poslenik i političar svoga vremena. Oko četrdeset godina živio je i radio kao izvanjac²⁷ u Crnoj Gori. Uz svakodnevne sekretarske poslove koje je obavljao kod knjaza/kralja Nikole, on je razvio živu i bogatu prosvjetno-kulturnu i književnu aktivnost na Cetinju.²⁸ Vatreno zadojen panslavističkim i prosvjetiteljskim idejama Josipa Jurja Štrosmajera (Strossmayer) i svoga bliskog idejnoga saradnika, pobratima i prijatelja, don Mihovila Pavlinovića, Sundečić je u svojoj prigodnoj i rodoljubno-paneiričkoj poeziji razvio i jačao nacionalnu misiju slavljanstva. Uz to, kao već iskusni kulturni radnik, pokretač je crnogorske periodike, godišnjaka Orlić,²⁹ osnivač i suvlasnik poznate Crnogorke koja je izlazila kao prilog listu Crnogorac, a služila je za zabavu, književnost i pouku.³⁰ Inicijator je i učesnik gotovo svih književno-kulturnih zbivanja na Cetinju do kraja XIX stoljeća.³¹

²⁵ Mićun M. Pavićević, „Autorova riječ“, u: *Crnogorci u pričama i anegdotama*, knj. V, Zagreb, 1929, 11-12.

²⁶ Dr Nikola Andrić, *Isto*, 9.

²⁷ Milorad Nikčević, „Doprinos, značaj i podsticaj izvanjaca i inozemaca crnogorskom književno-kulturnom razvoju u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka“, *Stvaranje*, br. 5, Titograd, 1984, 665–680.

²⁸ Živorad Jovanović, „Bio-bibliografska građa o Jovanu Sundečiću“, *Stvaranje*, br. 9, Titograd, 1953.

²⁹ Radivoje Šuković, *Crnogorski almanasi i kalendari (1835–1914)*, Cetinje, 1980, 55–86.

³⁰ Dr Miroslav Luketić, *Crnogorski književni časopisi 1871–1891*, Bibliografija, Cetinje, 1978, 4–10.

³¹ Branko Banjević, *Isto*, 22–25.

Posebno se angažovao na osnivanju Bogoslovije koja je ubrzo prerasla u Bogoslovsko-učiteljsku školu iz koje su ponikli svještenici Crnogorske pravoslavne crkve i domaća inteligencija. Uz to, bio je angažovan u brojnijem kulturnim, diplomatskim i političkim aktivnostima i misijama. Nastupao je u ime knjaza Nikole: putovao u Rim radi potpisivanja ugovorâ i ratifikacije čuvenoga Konkordata sa Sv. stolicom (1866); uspostavljao je i izgladivao zategnute odnose s Kneževinom Srbijom, putovao u Prag (1865) zbog opremanja Cetinjske štamparije i slično.³²

Osim Sundečićeva rada na organizatorskim poslovima i na kulturno-prosvjetiteljskome polju, on je, zajedno sa knjazom/kraljem Nikolom, bio jedan od afirmisanih i najhvaljenijih pjesnika svoga vremena. Jovan Skerlić ga je uvrstio, zajedno sa Brankom Radičevićem, Ljubomirom Nenadovićem i Jovanom Ilićem, u *Istoriju nove srpske književnosti* (1914), svrstavši ga u pjesnike romantičarskoga književnog korpusa. Okarakterisao ga je, istina, kao pjesnika bez dubine i talenta, ali mu je priznao veliku popularnost i uticaj u svome vremenu, a to se može, prema njegovome sudu, objasniti narodnim duhom Sundečićeve poezije i patriotskim osećanjem koje je prelazilo konfesionalne granice i obuhvatalo podjednako i Srbe i Hrvate.³³ Srpski književni istoričar Jovan Deretić je u novijim naučnijim radovima revidirao Skerlićeve ocjene o Sundečićevim poetskim tvorevinama i utvrdio (bar što se tiče njegove poezije u Srpsko-dalmatinskom magazinu) da je on pjesnik *poznih izdanaka* objektivne lirike. *Kod njega nema klasicističkog rimskog razmera kao kod Mušićkog, osnovno stilsko ishodište njegovog pesničkog rada je podražavanje narodne poezije. Narodni duh, narodni stih, narodni jezik – to su bitna obeležja njegovog pevanja.*³⁴

S književnoistorijskoga gledišta, danas ime Jovana Sundečića zauzima sasvim sporadično i marginalno mjesto u poeziji druge polovine XIX vijeka, bar kada je riječ o estetskim vrijednostima njegova književnog opusa u srpskoj, hrvatskoj i u crnogorskoj književnosti – korpusima u kojijima se profilisao i kao književno-kulturni i politički pregalac. Naime, njegovo književno djelo, gledano s estetskih pozicija i odmjeravano s onim što je u tom trenutku bilo estetski vrijedno i živo u evropskim književnim razmjerama,

³² Milorad Nikčević, „Prinosi J. J. Strossmayera i Nikole I. Petrovića Njegoša na uspostavljanju Konkordata (1886)“, u: *Hrvatski i crnogorski književni obzori. Povijesni književno-kulturni kontekst*, Zagreb, 1995, 143–159; Milorad Nikčević, „Kulturno-povijesna scena i izvori korespondencije J. J. Strossmayera i Nikole Petrovića Njegoša“, u: *Hrvatski i crnogorski književni obzori. Povijesni književno-kulturni kontekst*, Zagreb, 1995, 117–141.

³³ Jovan Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd, 1967, 290–291.

³⁴ Jovan Deretić, *Almanasi Vukovog doba*, Institut za književnost i umetnost Vuk Karadžić, Beograd, 1979, 319.

predstavlja poetski anahronizam svoga vremena, pa i samijeh strujanja koja su bila izražena i afirmisana u drugim nacionalnijem književnostima: hrvatskoj, srpskoj i crnogorskoj literaturi. No, ono što je Sundečićovo ime čvrsto vezivalo, podjednako spajalo i duboko prožimalo kontaktne narode u tome burnom vremenu, jeste njegovo izuzetno političko i kulturno djelovanje s težnjama ka sjedinjavanju i integrisanju južnoslovenskih književnosti u jedinstvo sveslovenskoga integralizma.

Životna putanja Jovana Sundečića i kao društveno-političkog poslenika i kao književnika započela je u zadarskoj pravoslavnoj bogosloviji od 1843. do 1864. godine (s kraćijem izbivanjem 1848–1854), a zatim nastavljena dvije godine u crnogorskoj enklavi njegovijeh predaka u Peroju (Istra)³⁵ od 1848, te na kraju produžena na Cetinju u Crnoj Gori đe će književno djelovati i ostati aktivan sve do smrti u Kotoru (1900). U svijem tim sredinama bio je ne samo jedan od najaktivnijih pjesnika, već i personifikator i istaknuti sudionik društveno-političkih gibanja svoga vremena.

Već u mladalačkim danima u zadarskoj seminariji ističe se kao pregalac u širenju narodnjačkih *slavjanskih* ideja i zagovornik ilirskoga pokreta. Naročito je radio na stvaranju duhovne i idejne klime oko izlaženja Srpsko-dalmatinskog magazina (1836)³⁶ i Zore dalmatinske (1844). I u početničkoj poeziji i u javnome djelovanju u toj fazi svoga rada Sundečić se zalaže za jedinstvo Srba i Hrvata. Tu je orijentaciju nastavio cijeloga života, osobito u crnogorskoj enklavi u Peroju, đe je službovao kao pravoslavni učitelj i svještenik.³⁷ Takva orijentacija duboko ga je povezala sa slovenskim krugom i naraslim narodnjačkim snagama u Trstu. Revolucionarne 1848. godine u tome gradu je osnovano Slavjansko društvo koje je ubrzo pokrenulo i svoja glasila Slavjanski rodoljub, a nešto kasnije i Jadranski Slavjan.³⁸

U presudnijem godištimu od 1848. do 1850. godine Sundečić je izbliza aktivno pratio opšteslovenski polet koji je bio veoma izražen u Trstu, a koji

³⁵ Zbornik radova s IV. međunarodnoga znanstvenog skupa *Jezici i kulture u doticajima: Peroj/Istra u prošlosti i sadašnjosti*, Tabula, časopis Filozofskog fakulteta u Puli, uredio prof. dr. sc. Milorad Nikčević, Pula, 1999; Milorad Nikčević, „Prilog bibliografiji o Peroju“, *Nova Istra*, br. 4, Pula, 1999, 265–278.

³⁶ Srpsko-dalmatinski magazin pojavio se prvi put 1836. godine u Karlovcu (Karlštat) i do 1873. godine izašlo je trideset godišnjih svezaka. Pod naslovom Srpsko-dalmatinski magazin analizirao ga je Jovan Deretić u knjizi *Almanasi Vukova doba*, Institut za književnost i umetnost Vuk Karadžić, Beograd, s.a., 247–349.

³⁷ Mirjana Strčić, „Prilog poznavanju života i rada Jovana Sundečića“, u: *Prilozi o zavičaju*, knj. 6, Pula, 1990.

³⁸ Ivo Mihovilović, „Jedna tršćanska godišnjica. Slavljansko društvo“, *Kolo*, I, Zagreb, 1948, 727–744. (Isti je rad uvršten kao predgovor uz prilog Sama Pahora, u reprint-izdanju *Slavjanskog rodoljuba*, Založništvo tržaškoga tiska, Trst, 1971.)

se idejno dovodi u vezu sa identičnijem stremljenjima i patriotskim pobudama i orijentacijama ilirskoga pokreta u Hrvatskoj. Hrvatske preporodne novine Naša sloga 1871. objavljuju Sundečićeve stihove u kojima žestoko brani narodni jezik pred importovanim talijanskom jezičkom dominacijom. Da je Sundečić bio jedan od idejnijih i aktivnih čelnika preporodnog duha u Dalmaciji i Hrvatskom primorju/Istri govori i podatak što je on tu saradnju kasnije živo prenio i u svome cetinjskom godišnjaku Orliću. U njemu su nastavili saradivati osim brojnih srpskih predstavnika preporodnoga doba iz Hrvatskog primorja i hrvatski biskup Dobrilo i Mate Bastian, najznačajniji narodni preporoditelji toga vremena u Istri. *Istina 1848–1850. još nema organiziranog djelovanja u okviru preporoda, ali se upravo u to doba oko Trsta i J. Dobrile uobličavaju osnovne konture nadolazećeg preporodnog snaženja i organiziranja.*³⁹ Iz toga istarskog duhovnoga okružja iznjedrena je i prva Sundečićeva pjesnička zbirka *Sreća* (1850), sa kojom je počeo sticati već tada *glas javnosti te je nakon povratka u Zadar ubzo mogao postati jednim od najznačajnijih sudionika preporodnih borbi u Dalmaciji.*⁴⁰

I nakon ponovnoga povratka u Zadar, đe obavlja dužnost profesora u bogoslovskoj školi, Sundečić svom žestinom radi na učvršćenju slovenstva u Dalmaciji. Pod Kazalijevijem imenom, Sundečić uređuje Glasnik dalmatinski (1855) kojega će uređivati i u prelomnijem godinama u Dalmaciji – 1860./1861, dok ga zbog svoje eksponirane narodnjačke orijentacije nijesu vlasti potisnule s toga položaja. No, ni tada se ne miri s političkim stanjem u Dalmaciji, već pokreće svoj časopis Zvijezdu, a revnosno sarađuje u Narodnom listu (Il nazinale) – časopisu u kojem se snažno razračunavaju narodnjaci, pristalice Pavlinovića i Štrosmajera, i autonomaši, odnosno talijanaši. Ujedno je Sundečić svoj idejni pravac sve više inaugurisao i u Lukšićevom Glasonoši đe je bio jedan od vatrenijih saradika. Tih godina on je saradnik i u Matici dalmatinskoj (1862) i urednik Matičinog Koledara (1863. i 1864), a čak mu i Ljudevit Gaj nudi uređivanje njegove Danice. Sve to samo sobom govori da je bio ne samo vatreni rodoljub već i idejni zagovornik sveslovenstva, a žestoki protivnik prodora talijanaša i njihove dominantne kulture u arealu Dalmacije. Svoju popularnost Sundečić sve više stiče među slovenskijem narodima, pa će zbog takvih svojijeh ideja putovati kao narodni misionar sa svojim pobratimom i popularnijem liderom i zastupnikom u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču, don Mihom Pavlinovićem, prvo za Trst, a potom na relaciji – Ljubljana, Zagreb, Štrosmajerovo Đakovo, do Sremskijeh Karlovaca, Novog Sada, Beograda i Cetinja. Na Cetinju se susreo s crnogor-

³⁹ Mirjana Strčić, „Jovan Sundečić u kontekstu hrvatske, srpske i crnogorske književnosti“, *Gesta*, br. 29-30-31, Varaždin, 1988, 218.

⁴⁰ Isto.

skim knjazom Nikolom koji ga je vjerovatno tom prilikom i pozvao da se preseli u Crnu Goru, đe se nastanio već 1864. godine.

Jovan Sundečić je jedan od najplodnijih i najistaknutijih pjesnika svog vremena. Njegov je opus veoma raznolik i brojan, pa je postao pjesnikom velike reputacije u drugoj polovini XIX vijeka. Njemu su još za života izašle *Izabrane pjesme* (1889) u izboru i opremi hrvatskog književnika Huga Badalića, a neposredno nakon smrti štampaju se o njegovom životu i književnom radu integralne književnoistorijske monografije i naučne studije. U svome dugom životu objelodanio je na stotine različitijeh stihova, pretežno u periodici, ali i u zasebnim zbirkama poezije. Po svojim pjesmama ostao je do smrti nacionalno-preporodni tradicionalni pjesnik i po idejnom poetskom konceptu – apologeta zajedništva slovenskijeh naroda. Kao pjesnik, tipični je predstavnik stvaralaštva zakašnjeloga neoklasicizma. Sa L. Mušickim ga veže objektivnost, prigodnost, didaktičnost, impersonalnost u poeziji, ali je generacijski Sundečić pripadao ranoj romantici, pjesničkoj generaciji B. Radičevića, J. Ilića, J. Subotića, Đ. Daničića, Zmaja, Lj. Nenadovića i knjaza/kralja Nikole. On je, putem svoga žanrovski raznovrsnog pjesništva, nastojao u razdoblju preporodnih težnji poetski izraziti pluralitet gibanja i političke težnje svoga vremena.

Po tematskoj i žanrovskoj usmjerenosti Sundečićeva se poezija razvrstava na moralno-poučnu (didaktičnu) liriku, rodoljubivu i ljubavnu, pejzažnu, refleksivnu i duhovno-poučnu poeziju. Oblikovana na proklamovanijem konceptima kulture Vuka Stefanovića-Karadžića i njegove monogenetske teorije o jeziku, te široko zadojen idejama srpstva i ilirskog pokreta, osobito narodnjaštvom J. J. Štrosmajera i idejama don Mihovila Pavlinovića, Sundečić se oslanja na sve modele poetika toga vremena, osobito na poetiku usmene književnosti. Uzdižući i kultivišući tokom cijeloga svog dugog poetskoga rada, slovenstvo i jedinstvo južnoslovenskijeh naroda, Sundečić je dominantno isticao slobodarstvo, jedinstvo naroda, jedinstvo i otpor prema dominaciji tuđijeh kultura, a posebno talijanske u Dalmaciji, Boki i cijelome Hrvatskom primorju. Iako idejno Sundečićeva poezija nosi sve tragove ideologema onoga vremena, ona ipak u svojoj poetskoj niti vrši objektivno uzvišenu pjesničku misiju. Ta ideja opredjeljuje Sundečića kao nacionalnog borca, apologetu i barda; daje mu onu misiju i duhovnu snagu koju mu je nametao istorijski trenutak i sudbina slovenskijeh narodā u tim *povijesnim čeljustima istorije*.

U svojem cetinjskom poetskom ciklusu, Sundečić je bio idejni misionar i tumač politike knjaza Nikole. Tu je svoju poetsku fazu baštiniio od rane mladosti, iz duhovnog okružja koje se snažno ispoljavalo 50-ijeh i 60-ih godina XIX vijeka u Dalmaciji, osobito preko Srpsko-dalmatinskog magazina. U njemu je Sundečić objavio cijeli ciklus svoje poezije. To su pjesme po tematskoj i žanrovskoj orijentaciji prigodnice, poučne (didaktičke) tvorevine i u

najvećem dijelu pjesme rodoljubivoga i ljubavnog karaktera. U njima se iznose vizije političkih trenutaka i izdiže slovenstvo kao dominantna poetska opsesija. Te pjesme su bez veće umjetničke vrijednosti, snažno opterećene detaljima, naracijom, tendencijom, didaktikom i idejnom porukom. Iz cjelokupnoga tog ciklusa u Srpsko-dalmatinskom magazinu, kao zrnice uspjele poezije ističe se Sundečićeva prigodnica posvećena „Sočinitelju Gorskog vijenca“. Taj Sundečićev sonet predstavlja, u stvari, prvu tvorevinu ispjevanu Njegošu u slavu. Sazdan je na simbolima preuzetijem iz Njegoševe poezije. Ova pjesma *misaonom i izražajnom složenošću i gustinom metaforike izdvaja se ne samo među Sundečićevim pesmama nego i među svim drugim pesmama objavljenim u Magazinu*.⁴¹ Njegove prigodnice u Magazinu ispjevane su najčešće u pohvalu istaknutijih savremenika, a po tonu i žanru bliske su odama Mušickog i Njegoša. Takve su i njegove brojne pjesme didaktičkog karaktera objavljene u Magazinu, pisane pretežno da zadovolje poetski ukus dece. Didaktičnost kao osnovno obilježje njegove poezije u tom vremenu dobilo je u njima osnovni ton i izraz. S estetskog gledišta nemaju veće vrijednosti, mada se ističu lakoćom poetskoga izraza pa su zbog toga bile pamtljive, umilne i lako su se prenosile na narodne slojeve.

Nešto veći značaj imale su Sundečićeve rodoljubive pjesme i to ne samo one iz Magazina već i one koje čine njegov većinski poetski opus. Takve su pjesme: „Pjesma k braći Slavjanima“ (1848), „Na obranu slavenskog imena“ (1850) u kojima izbija ošćenje *slavjanstva* karakteristično za period revolucionarnijih gibanja od 1848. do 60-ijeh godina. U tijem je pjesmama Sundečić direktno pod uticajem poezije Petra Preradovića, mada sa daleko nižom poetskom vokacijom i refleksijom. I njegove pjesme sabrane u zbirci *Kosovske davorije* ispjevane su pod idejnim uticajem Sterije Popovića. U njima se lirsko-didaktički razmatra sudbina srpskog naroda poslije Kosova. One su svojijem uzvišenim rodoljubljem plijenile pažnju brojnijih Sundečićevih čitalaca, ali su imale i pozitivnoga odjeka u onovremenijem periodičnim glasilima. Svoje zrelije trenutke poetskog izraza Sundečić je postigao u tvorevini *Krvava košulja*, spjevu koji je posvećen knjazu Nikoli. S osloncem na usmenu predaju, Sundečić razvija crnogorske motive u čijim je poetskijem odjecima uočljiva *bajronsko-romantičarska idealizacija prošlosti Crne Gore i borbe Crnogoraca za slobodu; teme su najčešće iz usmene predaje, a i po duhu i po stilskom značajkama bliske narodnoj pjesmi, s uvijek idealnim i nedostignutim uzorom u P. P. Njegošu*.⁴² Na istoj tematskoj i estetskoj vertikali mogu se posmatrati i Sundečićeve pjesme „Majka Crnogorka“, „Knjaz Danilo“, pjesma „Ubavoj nam Crnoj Gori“, koja je po invokaciji i uzvišenom

⁴¹ Jovan Deretić, *Isto*, 320.

⁴² Mirjana Strčić, *Isto*, 221.

svečanom tonu postala crnogorskom himnom, i mnogo hvaljeni prozni narativni izrazi – pripovijetke „Anđelija Kosorića“ i „Kula Baja Pivljanina“.

Uz Sundečićeve pjesme s rodoljubivijem motivima, najviše su plijenile pažnju čitalaca i njegove ljubavne pjesme. Premda pripadaju poznom periodu njegova života, one su nastale iz autorovoga dubokog emocionalnoga izvorišta, inspirativno su vezane za njegovu suprugu i decu i nalaze se u zbirci cjelokupnijeh Sundečićevih ljubavnijeh pjesama *Milje i Omilje ili Milica i Nevenka* (1893). Iz toga kanconijera posebno se izdvaja pjesma „Jednoj majci prigodom preminulog joj sina“, koja je ušla u antologijski izbor *Pleme za oblakom*. U njoj *Smrt ... nije samo patnja već i povod za razmišljanje o smrti*.⁴³ Književna ih je kritika proglasila, zbog izliva intime i neposrednosti, najlošijim dijelom Sundečićeve poezije. Na njih se nadovezuju i one pjesme u kojima fiksira smrt dvojice sinova u zbirci *Tužna knjiga* (1885). Iako su nastale pod uticajem Zmajevih *Đulića uvelaka*, one nijesu ni svojom emocijom, a ni poetskijem skladom i estetskim učinkom dosegnule dubinu i iskrenu emociju Zmajevijeh tugovanki. Kod Sundečića je sve *razblaženo naivnom neposrednošću i utiskom o dnevničkoj, porodičnoj ispovijesti*.⁴⁴ Uz ovaj tematski krug ljubavnijeh pjesama i prigodnica idu i one iz zbirke *Niz dragocjenih bisera*, namijenjene mladeži, čije pedagoško-moralistički ton nadvladava estetski sklad i ljepotu pjesme. Nad njima se izdižu pjesme iz zbirke „Vršidba“ čija tematika je svojevremeno upoređivana sa Šilerovijem „Zvonom“.

Svoje najdublje refleksije Sundečić je izrazio u zbirci *Sjetva*, mada je još uvijek njegova poetska tekstura opterećena didaktizmom, poukom i rodoljubnijem motivima. Po svojoj prirodnoj darovitosti Sundečić je imao velike sklonosti za likovne umjetnosti. Ta senzibilna komponenta došla je do izražaja i u pejzažnijem pjesmama. Premda je njegov pejzaž još uvijek nedovoljno personalan, on je često nesamostalan i čini samo tematski okvir njegove poezije s naglašenijem vizuelnim doživljajem života i svijeta. Motiv pejzaža je naročito inkorporiran u fabularne pjesme, lirsko-epske strukture s crnogorskim motivima. Sundečićeva satirična poezija ostala je u senci njegova cjelokupnog pjesništva.

Sundečić nije bio pjesnik poetskijeh eksperimenata i mijena stiha. Tokom cijeloga svog pjesništva ostao je vjeran tradicionalnijem modelima stvaralaštva. Iako se ponekad znao približiti poetici Preradovića, Radičevića i Zmaja, i utkati svježinu Njegoševe misli i refleksije usmene književnosti, Sundečićeva se poezija *odavno svela na razinu toposa i steriotipa pjesničkog umijeća*.⁴⁵ On se služio manje desetercem, a više osmercem te promijenjeni-

⁴³ Dr Radoslav Rotković, *Isto*, 633.

⁴⁴ Mirjana Strčić, *Isto*, 220.

⁴⁵ *Isto*, 221.

jem metrom po modelu kakav je upotrebljavao knjaz Nikola I i B. Radičević u „Đačkom rastanku“. Iako je pjesnik Sundečić ostao zarobljenikom tradicionalnijih oblika pjesništva, bez većega poetskog obrazovanja (u mladosti je poznao ponešto talijanskih romantičara i prevodio ih), on je bio vas okrenut zbivanjima svoje savremenosti. Prema tome, Sundečić se skoro nikako nije mijenjao kao pjesnik cijelog života. Ostao je vjeran poetici *umilne liričnosti*, arsenalu rima, deminutiva, često tipičnijih epiteta narodne pjesme, ponekad i nasilja nad jezikom kada to zahtijeva nategnuta rima. Sve to opterećuje njegovu poeziju i *gubi se impresija o bogatoj leksici, o plastičnosti slike u najnadahnutijim trenucima*. Njegovo pjesništvo nije, dakle, izašlo, po tematici i motivici a niti po jeziku, izvan poetskoga horizonta pjesništva prve polovine XIX vijeka.

I u zaključku ovoga pregleda ističemo sasvim opravdani sintetički sud književnika Branka Banjevića: *No i pored svega* (svih nedostataka i mana – M. N.), *obimno Sundečićevo djelo zaslužuje da se prouči, da se iz njega izvuku sve vrijednosti kojih još ima i pored naivnosti, neke lakoće u pripovijedanju koja nečim podsjeća na Puškinove skaske u stihu. Njegovo djelo je mješavina romantičarskog načina pjevanja iz Zmajevih pjevanja i političke propagande ovog vremena. Za našu istoriju književnosti važno je da se pokaže, na njegovom primjeru, kako se od Njegoša, čije je djelo politički angažovano u najpoetskijem smislu, angažovanost poezije snizila do gole politike, da se objasni: otkud to da u jedno književno razumijevanje i kulturno bogatije vrijeme dolazi do devalvacije poetske vrijednosti riječi, do pada umjetničkog zahtjeva kojega pjesniku postavlja vrijeme.*⁴⁶

Stefan Perović Cuca (1830–1857)

Stefan Perović Cuca bio je od onih naših književnika i javnijih radnika kojemu je prerana smrt uskratila da ostvari punu stvaralačku zrelost i sreću da dočeka oživotvorenje svojih mladalačkih ideala, za koje je nesebično radio i prerano svoje iluzije platio glavom. Potekao je iz cucke porodice, od oca serdara i senatora Andrije Perovića i Njegoševe starije sestre Marije. Takvim predodređenjem bilo je usmjereno Stefanovo djetinstvo, mladost i njegova prerana tragična smrt. Poslije osnovne škole na Cetinju do 1845, odlazi na preporuku svoga ujaka Njegoša kod njegova učitelja Sima Milutinovića radi produženja školovanja i proširenja svojih duhovnih vidika. Imao je nesistematsko školovanje: prvo u Beogradu, gdje uči gimnaziju koju prekida, potom mu Njegoš osigurava školovanje talijanskog jezika u Dubrovniku kod svoga prijatelja, ruskog konzula Jeremije Gagića. Neko vrijeme provodi u

⁴⁶ Branko Banjević, *Isto*, 25.

Beču, đe je studirao filologiju koju nije nikada okončao. Na prijedlog Ilije Garašanina, upisuje vojnu akademiju u Beogradu, ali ni nju nije završio jer se nakon smrti svoga ujaka, Njegoša, vratio u Crnu Goru. Po stupanju na vladarski tron, knjaz Danilo mu prenosi očeve počasti i postaje cucky senator i serdar. U tome svojstvu je učestvovao kao komandant u bici na Grahovu 1853. godine protiv Omer-paše. Zbog održavanja pismenijeh veza s turskim komandantom Grahova, Derviš-pašom, koga je konačno 1853. godine pozvao na javni dvoboj⁴⁷, zamjerio se knjazu Danilu. Nesporazumi s Knjazom, a u vezi s neizvršenom voljom Njegoševa Testamenta u raspodjeli sredstava koje mu je ujak namijenio za školovanje, doveli su do vidnog zahlađenja. Takvi osećaji poduprti su aspiracijama oko preuzimanja vlasti: crnogorski čelnici – Njegošev brat Pero Tomov, predsednik Senata, senator i serdar Milo Marinović, te Cucin otac Andrija, kovali su zavjeru kako bi se domogli crnogorskoga trona. Zbog toga su bili osuđeni, proćerani iz zemlje, a i sâm je Cuca učestvovao u tijem kobnim planovima, pa je 1854. kao izgnanik stupio u vojnu školu u Klosternejburgu kraj Beča. I kao pitomac, i kasnije kao oficir, uživao je posebne privilegije i blagonaklonosti cara Franja Josifa. Na jednom proputovanju kroz Carigrad, 10. juna (29. maja) 1857. godišta, *poginuo je od ruke popa Joka Kusovca i Andrije Smokovca Ljubotinjanina, koje je bio najmilio knjaz Danilo, ili njegova najbliža okolina*.⁴⁸

Izrastao i odgojen na izvorima usmene književnosti i programima poezije svojijeh savremenika Sima Milutinovića Sarajlije, Vuka Karadžića, Branka Radičevića, Đura Jakšića, a osobito na misaonoj, emocionalnoj i refleksivnoj poeziji svoga ujaka Petra II Petrovića Njegoša, Stefan Perović Cuca nosio je u sebi od rane mladosti *nerv pjesnika*. To nam potvrđuju njegove početničke pjesme koje piše još kao učenik četvrtog razreda gimnazije u Beogradu. Prvu pjesmu „Glas usrdija“ objavio je u Podunavci (1847) kad je

⁴⁷ Maksim Todorović, *Stevan Cuca. Prvi književni dvoboj u Crnoj Gori*, Beograd, 1938.

⁴⁸ O tragičnom ubistvu Stefana Perovića Cuce, na osnovu dokumentacione građe i prepiske ondašnjih srpskih kulturnijeh i političkih radnika, detaljno piše u svojoj doktorskoj disertaciji Ilija M. Petrović (Ilija M. Petrović, „Stevan Perović Cuca“, u: *Lord Bajron kod Jugoslavena*, Beograd – Požarevac, 1989, 177–182). Njegovi podaci umnogome se podudaraju s rukopisnom monografijom Ljubice Klančić (čitaj: Savić Marković Štedimlija), (Ljubica Klančić, *Život i smrt Stefana Perovića Cuce* (1831–1857), rukopisna monografija) koju nam je na uvid, neposredno pred smrt, dao Blažo Kilibarda iz Zagreba, na čemu smo mu iskreno zahvalni. Za razliku od drugih autora koji kao godinu Cucine smrti navode 1857, Ilija M. Petrović na osnovu istorijskijeh izvora tvrdi da je Cuca poginuo 29. maja po starom kalendaru (10. juna po novom) 1855. godine što se može pouzdano prihvatiti i iščitati iz ondašnje dokumentacione prepiske. Ovo je veoma važno utvrditi zbog toga što bi pjesnik živio samo 27 godina, odnosno 25 prema Petroviću!

imao sedamnaest godina. Kasnije su njegove pjesme štampane u Srpskim novinama, Neven-slogu, Nevenu, Svetovidu, Svetozaru, Šumandinki, Srpskoj zori i Godišnjici. Zbirka Cucinijeh *Pjesama* izašla je tek 1953. na Cetinju i u *javnosti s razlogom ostala nezapažena* jer je štampana s mnogo pogrešaka, uredničkih propusta i ispuštenih stihova i strofa.⁴⁹ U njoj je ukupno sabrano 39 pjesama, dok se u rukopisnoj zbirci Ljubice Klančić (Savića Markovića Štedimlje) nalazi njegovijeh 55 sabranih pjesama. U cjelokupnom opusu ostalo je i nekoliko integralnijeh članaka i pisama koje je slao raznim poznatijem i istaknutim ličnostima svoga vremena. Štedimlja u svojoj rukopisnoj monografiji ukazuje na to da se Cuca bavio i sakupljanjem narodnijeh epskih pjesama koje je slao Vuku St. Karadžiću. Sâm je Vuk o tome zasvjedočio kad eksplicite ističe: *Osim ove imenovate gospode i prijatelja meni su još i drugi gdje koji, kao na primjer ... i pokojni Stefan Cuca slali i davali različite pjesama.*⁵⁰

U književnoj kritici onoga vremena često se isticalo da je Cuca pjesnik koji se ugledao po misaonosti na svoga ujaka Njegoša, da je oponašao njegovu poeziju, da je bio naš prvi *pravi pjesnik* romantizma, vrsni bajronista kojega on u stihovima i pominje. Takve sudove davali su Svetislav Vulović, Jakov Ignjatović, Andro Gavrilović, a Stefan M. Ljubiša o njemu i njegovom djelu kaže: *Bio je lep, gizdav i uzgojen, a pesnički duhom naturio je na ujaka (...). Iz ovo malo pesama vidi se da je bio naravi utuljene i melankolične jer mu u svim pesmama vlada i diše isti motiv, očajanje o čovečijoj sudbi. Da je više živio i učio valjda bi sa sebe stresao patetične (!) osećaje ili s njima dopro do pesničkog lovora Italijanca Leopardija.*⁵¹ I Isidora Sekulić, spisateljica impresivne knjige – *Njegošu knjiga duboke odanosti* (1951), ističe da je Cuca imao pjesničkoga dara. *Ostale su dve-tri Stefanove pesme, naravno mladenačke i početničke, ali koje nisu na odmet. Pokazuju da je Stefan išao ozbiljno i iskreno u refleksiju, vodio, valjda preko matere, krv baš od svog ujaka.*⁵² Ovakav sud Isidora je izrekla na osnovu Cucinijeh ranih pjesama: prva je izašla bez naslova nakon izgnanstva iz Crne Gore. Napisana je 16. decembra 1853. u Kotoru i te iste godine objelodanjena u zagrebačkom Nevenu. Ona je programska i deklarativna: *U vrijeme po svijetu / Ljubio sam i grlio, / A udaljen od svijeta / Sve sam za rod pregorio / Izvan roda i u rodu / Za rodom sam uzdisao, / U mladosti iz svijeta / U njemu sam pohitao / Al' ža-*

⁴⁹ Ljubica Klančić (= Savić Marković Štedimlja), *Život i smrt Stefana Perovića Cuca (1831–1857)* – rukopisna monografija, 7.

⁵⁰ Vuk Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, knjiga IV, drž. izdanje, Beograd, 1896, XLV.

⁵¹ S. M. Ljubiša, „Pesme Stefana Cuca Crnogorca“, *Srpska zora*, 1878, br. 34, 7.

⁵² Isidora Sekulić, *Njegošu knjiga duboke odanosti*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1951, 40-41.

lost! Želje moje / Nemila mi ruka uze, – / Da za rodom po svijetu / Neopravdano lijem suze... Iako smo naveli samo dvije kitice, uočljivo je da pjesma ima sve odlike kasnijega Perovićeve pjesništva: emociju, čežnju, bol i rodoljublje. U drugoj pjesmi „Čuvstvovanje u vrijeme bolesti crnogorskog vladike P. P. Njegoša“ koja je napisana dvije godine ranije, 25. juna 1851, putujući iz Beograda brodom uz Dunav, Perović je iskrenijem emocionalnim i misaonijem tonom oplakivao nestanak i gubitak velikoga pjesnika. Zaokupljen njegovom smrću, gubitkom i samijem sobom, traumom i tregedijom, Cuca je još jače izrazio svoje intimne preokupacije u pjesmi „Prahu Petra II Petrovića Njegoša“. U objema pjesmama posvećenijem Njegošu, on usmjerava svoju duboku emociju i asocijativno niže stihovane refleksije o životu i smrti, ali i o svome poetskom subjektu. Obje ove pjesme, zajedno sa trećom, „Tuga“, koja se po motivici i ošućaju na njih nadovezuje, uvrstio je Branko Banjević u svoj antologijski izbor *Pleme za oblakom*. Ovo ponajprije jer je u njima ošutio damar pjesnika, njegovu poetsku senzibilnost i varijaciju na temu života, smrti i, uopšte, sudbine čovjeka kojoj se ne može oduprijeti. To je poezija opštjeljudskih tema, koje Perović zaogrće u romantičarsko ruho i u kojijema misao preovladava spontanost stihova kakve je Cuca stvarao jasnije pišući ponajbolje svoju autobiografsku poetsku ispovijest.

Nakon uvida u cjelokupni Perovićev poetski opus može se bez prećerivanja kazati da je njegovo pjesništvo izraz lirskoga senzibilnog subjekta koji će, prolazeći kroz uzvišenja i padove svoje životne biografije, od privatnoga života do vojničke odore i društveno-rodoljubne angažovanosti, do kraja uspjati svojoj poeziji nametnuti vlastiti personalitet i svoj ego. Poblize, pronaći će najbliži način za pronalaženje i razotkrivanje sebe kao poetskoga subjekta, svojijeh dubokih emocionalnijeh intenziteta u stalnome sukobu s iracionalnim ograničenjima koja mu je nametala životna stvarnost. Stoga, bilo kakva stroža podjela na razvojne faze ili tematske cjeline u Cucinom stvaralaštvu može biti samo formalna. Izuzmemo li samo Perovićevu pjesmu „Viteški podvizi“, koju je napisao po ugledu na narodnu poeziju u 535 stihova, sve druge pjesme Stefana Perovića Cuce su lirske strukture. Kako se odvajao od usmene književnosti prema zrelijem dobu, tako je i njegova poezija sve više od tematizovanja probuđenijeh rodoljubnih ošućanja i obuzetosti vlastitom intimom, prelazila u lirske ekstaze, opštjeljudske teme, u razmišljanja o enigmati života kao univerzalnoj ljudskoj sudbini, u refleksivno poniranje o smislu života i smrti koje je opjevao u nekoliko pjesama. Poetsko rano stvaralaštvo Perovićevo obilježeno je posebnošću njegova shvatanja rodoljublja, različitijeg od onoga koje su izražavali pjesnici postnjegoševskoga epskog romantizma. Kod Cuce nema dubokijeh tematskih oscilacija. Preovlađuju teme ljubavi i rodoljublja, besmisla te u manjoj mjeri tematika tugovanki i žalopjki. Sâm je pjesnik u uvodnijem stihovima i naslovima naglasio takve

poetske raspone: „Vječna žalost“, „Nada“, „Smrt“, „Dan“, „Priziv u bijedi“, „Čežnja“, „Vijenac juga“, „Izraz čuvstva“, „Orepak bića“ i sl. Ponajviše zaoкупljen pitanjima misterije ljubavi, rodoljublja, čežnje, tuge, njega zanima kako preživjeti doživljene osjećaje, kako istovremeno svoje erupcije emocija obuzdati razumom? Drugijem riječima, na koji način uskladiti vlastita osjećajna stanja – poetski izražena sentimentalističko-romantičnom epitetonikom i metaforikom sa grubom realnošću, realnošću života kojom je okružen. U pravu je Branko Banjević kad ističe da se u Peroviću nazire *liričar sklon lirskoj meditaciji, pod jakim uticajem Njegoševih pjesama u šesnaestercu, jedna prava tuga kojoj odgovara to dugo talasanje ritma. Cuca nije bio književno obrazovan u onoj mjeri koja zahtijeva talent. On nije bio u toku književnih zbivanja i strujanja u Evropi, iako je tamo proveo dosta vremena. On pominje Bajrona i to pokazuje da je bio izvan evropske književne mode, jer je Bajronovo vrijeme bilo već prošlo.*⁵³

Zaokupljen samijem sobom, svojim traumama i nedaćama, ljubavnim radostima, ali još više bolima, tugama i žalostima, kao i rodoljubnijem zanosima i ushitima, najčešćim motivima svoje poezije, Perović krajem 50-ih godina XIX vijeka svoje intimne preokupacije usmjerava prema novijem temama. Variranje rodoljubnih stihova, vezanih za pjesnikov povratak svojoj domovini Crnoj Gori, zamijeniće, u romantičarskome maniru, misaonijem vizijama o životu i smrti; okreće se bitnim pitanjima ljudske egzistencije, osjećajući svoju sudbinu kao fatalnu i nesavladivu realnost, a život kao neumitnost prolaženja. Perović se ponekad miri sa sudbinom i bez borbe se prepušta svom udesu.

Ogledao se Cuca i u pjesmama širokoga metra (šesnaestercu), nalik na pjesme u prozi, ali s mnogo manje uspjeha no u poetskijem zaletima intimne senzibilnosti. Lirike ima i u njegovijem pismima Derviš-paši (1853) kad mu je nujen visoki turski položaj, a on ga je odbio dostojanstveno i pozvao pašu na dvoboj. *Dovijek su se klali moji dedovi s tvojijema, pa i ja i ti da se okušamo jesmo li sinovi onih otaca slavni. Paša nije izašao na dvoboj, a Cuca je poginuo od ruke pobratima. Njegov život je njegova najveća Pjesma* – zaključuje svoj kratki tekst o Peroviću Radoslav Rotković.⁵⁴

Filip Radičević (1839–1917)

Po godini rođenja Filip Radičević je mlađi skoro deceniju od Stefana Perovića-Cuce, a svega dvije godine stariji od Nikole I Petrovića-Njegoša. On se generacijski i stvaralački uklapa u krug pjesnika epskoga narodnog ru-

⁵³ Branko Banjević, *Isto*, 13.

⁵⁴ Dr Radoslav Rotković, *Isto*, 629.

ha. Naime, cetinjski arhidakon Filip Radičević porijeklom je, kao i njegov mlađi prezimenjak, najliričniji i najsublimniji pjesnik srpske romantike, Branko Radičević (1824–1853), iz Berislavaca u Zeti.⁵⁵ Filip nije originalni pjesnik, već pripada onoj skupini stvaralaca koji su skupljali, zapisivali i donekle prerađivali modele usmene književnosti dajući im ponekad i svoj osobeni stvaralački pečat. Poput njegova savremenika Stefana Popovića, Radičević objavljuje u Beogradu 1872. godišta zbirku usmenijeh pjesama koje su i jedan i drugi nazvali *Gusle crnogorske*, samo što je Popovićeva zbirka objelodanjena nešto ranije, 1858. godine. Gusle su bile omiljeni instrumenat Crne Gore preko kojega su se transponovale od pojedinca do naroda misli, rodoljubni osećaji i uzvišeni mitski junaci crnogorskoga i srpskog podneblja. Takvu poeziju zagovarao je donekle knjaz/kralj Nikola I Petrović, a i sâm je tvorio pjesništvo takvoga ruha i osećaja. Potrebu da izda zbirku usmenijeh pjesama osetio je i Filip Radičević. O toj potrebi istoričar Trifun Đukić u *Pregledu književnog rada Crne Gore* kaže: *Gusle Filipa Radičevića su postale iz težnje da se iz onoga kraja, gdje ima još mnogo narodnih umotvorina koje žive u narodu (...) prikupe i sačuvaju od zaborava, a malo dalje naglašava njihovu istorijsku vrijednost jer imaju više istine nego poezije, pa prema tome one mogu služiti više kao istorijske crtice, jer su u njima vrijeme, događaji i sama lica vjerno opisani.*⁵⁶ Dakle, izraziti sljedbenik Vuka Stefanovića Karadžića, Radičević je skupljao usmenu poeziju, bilježio je, ali je izgleda pod uticajem individualnoga stvaralačkog *procédée*, svoje pjesme bogatio i nekim elementima vlastitoga poetskog duha. Zbog toga se pojedine Radičevićeve pjesme mogu označiti kao *pjesme na narodnu*. U tu nas misao učvršćuju, ne samo pojedini poetski motivi i *slikovne posvete*, već i to što je književni istoričar Ljubomir Stojanović u trenutku objelodanjivanja Vukove IX knjige usmenijeh pjesama (1902), objašnjavajući od koga ih je Vuk dobio, naznačio da su usmene pjesme pod brojevima 7, 12 i 18 Filipa Radičevića *i da je možda sve tri sam on napisao.*⁵⁷ A o kakvoj se poeziji radi? To je ono isto usmeno pjesništvo koje je cvjetalo mnogo ranije u slobodnome dijelu Crne Gore, ali i u primorskome pojasu. Uz tvorevine epskoga sadržaja, pjesme koje su dosta vjerno opjévale istorijske događaje i junake ovoga kraja,⁵⁸

⁵⁵ Radičevići potiču iz Berislavaca u Zeti. Njihov potomak doselio se u 14. vijeku iz Lješa *neko vrijeme* (živjeli su - M.N.) u *Draču... i Grudama (Tuzi)*. *Od njih su* (Radičevići – M.N.) u *Podgorici, Dalmaciji i Todor Aleksin ode u Slavonski Brod i sin Branko u Beč, posmrtni ostaci na Stražilovo (Sremski Karlovci)*. Viđi: Vukota Miljanić & Akim Miljanić, *Prezimana u Crnoj Gori*, Beograd, 2002, 380.

⁵⁶ Trifun Đukić, *Pregled književnog rada Crne Gore od Vasilija Petrovića Njegoša do 1918. godine*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951, 322.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Zbirka *Crnogorske gusle* Stefana Popovića sadrži pjesme bez naslova, ali su

živjele su uporedo i druge književne vrste koje su *ponekad umetnički i realistički stajale iznad njih*.⁵⁹ Uz te vrste u Crnoj Gori stvarano je pjesništvo koje je svojim sadržajno-motivskim i stilsko-izražajnim, tj. jezičkim svijetom predstavljalo neku vrstu dodirnih *prijelaznih formi* između usmene narodne poezije i pisanoga pjesništva. Takav poetski žanr, koji je u teoriji književnosti poznat kao *poezija na narodnu*, stvarali su u Crnoj Gori literarno daroviti pojedinci koji su svoje spoznaje o svijetu i životu, o vremenu i društvu, nastojali da izraze u takvijen tvorevinama. Njih je, među prvima pisao, krajem prve polovine XVIII vijeka vladika Vasilije Petrović („Crna Gora“, „Simeone, Sveti Nemanja“ i „O Ismaili“)⁶⁰; svoj je puni procvat to pjesništvo doživjelo u ličnosti Petra I Petrovića, a prisutno je i kod Njegoša i Ljubiše („Boj na Visu“, 1866) u njihovijem najranijim poetskim sastavima. Spomenute tvorevine, u odnosu na epsku junačku pjesmu, i u sadržajno-motivskome svijetu, i u stilsko-izražajnome pogledu, predstavljale su vidnu novinu. U sadržajima su se te novine ogledale u određenijem političkim namjerama, tendencioznosti, tj. angažovanosti koju iskazuju njihovi tvorci, najčešće crnogorski političari, vladaoi iz porodice Petrovića, i veoma obrazovani ljudi. A novine u pogledu stila i izraza najviše su se ispoljile u elementima koje su posjedovale pisane pjesničke tvorevine. Pjesme *na narodnu* pisane su najčešće u dugome stihu, u većini strukturiranome iz dva kratka stiha, rime, melodije, i pjesničkoga jezika koji je u osnovi narodni, ali ponegde s primjesama crkvenih jezičkih elemenata.⁶¹ Ako uz ovo dodamo idejnost – element koji je u većoj mjeri svojstven pisanoj poeziji,⁶² naglašenu moralističku tendenciju, onda smo približno naveli sve komponente pjesništva *na narodnu* koje su ga udaljavale od epske narodne književnosti.⁶³

Prema gore izloženijem modelima poetike *na narodnu*, pisao je svoje pjesme Filip Radičević. Njegove pjesme imaju sklop koji odmah *podsjeti na kompoziciju školovanog pjevača*.⁶⁴ Takve su mu pjesme „Pop Crnogorac i kapetan Đulek“, „Began serdar“, „Boj na Kolašinu“ i druge. U njima se ošeti

obilježene rednijem brojevima. Među njima ima pjesama o crnogorskim i srpskim junacima (Marku Kraljeviću, Sibinjanin Janku i sl.), no uz njih su ušle mnoge lirske pjesme, poskočice i pošalice.

⁵⁹ Jovan Deretić, *Kompozicija Gorskog vijenca*, Beograd, 1969, 26.

⁶⁰ U književnoj se istoriji ističe da njihovo autorstvo nije do kraja rasvijetljeno.

⁶¹ *Prednjegoševsko doba*, II izdanje, priredio dr Niko S. Martinović i dr., Grafički zavod, Biblioteka „Luča“, Titograd, 1966, 202-203.

⁶² Jovan Deretić, *Isto*, 27.

⁶³ Milorad Nikčević, „Duhovni zavičaj – ishodište književnog djela Njegoša i Ljubiše“, u knjizi *Ideje i paralele (Književni ogledi i studije)*, Izdavački centar „Revija“, Mala teorijska biblioteka 14, Osijek, 1984, 102–104.

⁶⁴ Trifun Đukić, *Isto*, 322.

konciznost, kratkoća, zbijenost, tipična crnogorska leksika, slikovni stihovi, što je obično odlika onijeh pjesnika koji se bave umjetničkom poezijom.⁶⁵ Navodeći brojne osobine individualne poetike Filipa Radičevića, Trifun Đukić je utvrdio da su mnoge pjesme u njegovoj zbirci *Gusle crnogorske* njegove tvorine poput njegove pjesme „Boj na Rasenoj glavici“ čiji je motiv *isti kao u Dučićevoj pjesmi Ratovanje Omer-paše*. Nadalje, on kaže da je pjesma ispjevana u čast vojvode Marka Miljanova Popovića i da ova pjesma *ima iste stil-ske, ili stihovane osobine koje smo vidjeli kod onih u Vukovoj knjizi. I tamo je čest slik, kojim se (...) obilježava težnja da pjesma dobije izvjesne umjetničke odlike*, pa navodi: *Iz bijele crkve izidoše./ Sveštenici krsta iznesoše./ Sveti bar-jak u ruke nosiše./ Na kom obraz Spasitelja bješe./ Sav s' od zlata čistoga bli-staše.*⁶⁶ Dodamo li ovoj pjesmi rodoljubnu tendenciju i realni uzročno-posljedični istorijski slijed prikazivanja događaja, onda smo iscrpili sve elemente pjesništva Filipa Radičevića koji je pjevao po uzoru *poezije na narodnu*.

Nikola I Petrović Njegoš (1841–1921)

Nikola I Petrović Njegoš proslavljeni je knjaz/kralj Crne Gore i veoma plodan i žanrovski raznovrstan književni pregalac. Imao je više sluha i uspjeha kao vojni strateg, dugovjekni gospodar Crne Gore, a manje je domete postigao u književnome stvaralaštvu. Dva su ga, dakle, životna poziva sudbonosno i presudno obilježila i zaokupljala kad je u pitanju njegovo emocionalno i racionalno dozrijevanje i ideološko opredjeljenje, a u krajnjem ishodu i prije svega, uticali su na njegovo cjelokupno literarno stvaralaštvo.

Prvi je poziv njegov bio snažni vladarski duh, temperamentni angažman i želja da kao vladar izvede Crnu Goru cjelovitu, suverenu i slobodnu zemlju, oslobođenu, u njenijem povijesnim granicama, od vjekovnih zavojevača. Kad se taj osnovni i vjekovima dosanjani cilj dijelom u njegovijem slavnim bitkama ostvario, knjaz/kralj Nikola je u slijepome zanosu i nestvarnijem iluzijama svoga dugog vladanja, otvoreno gajio nade, pa čak i određene političke pretenzije, da kao vladar Crne Gore postane suveren nekadašnjega srednjovjekovnog srpskoga i pravoslavnog carstva s ciljem da na toj osnovi objedini nekadašnje cjelokupno *srednjovjekovno Dušanovo carstvo*. Iluzionistički, maglovito i nerealno je gajio nade da će postati kraljem Balkana, a svakako su ga u tome njegovi najbliži saradnici podsticali, zavaravali i govorili mu da će u najmanju ruku biti *kraljem Crne Gore i Srbije. Ka tom cilju on polako počinje da okreće ukupnu državnu politiku, pa u tome sklopu i*

⁶⁵ Trifun Đukić, *Isto*, 323.

⁶⁶ *Isto*.

*prosvjetnu i kulturnu politiku.*⁶⁷ Na tijem osnovama gradio je svoju dugovjeku političku strategiju, kulturnu, pa i cjelokupnu književnu koncepciju. Težio je da postane glavni stub i prestižni personifikator i politike i književnosti. U toj nestvarnoj želji i pogrešnoj politici strastveno je izgarao i na kraju neslavno sagorio završivši u finalu svoje dinastičke vladavine kao prognanik od srpskih trupa, u egzilu u Francuskoj đe je skončao i svoju politiku i svoju književnu karijeru te zauvijek izgubio sve ono za što se cijeloga života žustro borio – državnost svoje domovine Crne Gore!

Drugi knjažev/kraljev životni poziv – književni – čvrsto je proistekao iz sagledavanja funkcije prvoga: književnost se takođe morala podrediti, kao što je to bilo i kod nekih njegovih prethodnika – crnogorskih vladara, svenacionalnoj velikosrpskoj (= štokavskoj i pravoslavnoj) i slovenskoj ideji; staviti crnogorsku ideološku perspektivu u njezinu najužu političku i pravoslavnu viziju srpstva. Pod očiglednijem uticajem svojih predaka iz dinastije Petrovića, posebno Njegoša i savremenijeh srpskih i crnogorskih ideologa i pjesnika, Nikola I Petrović se kao književnik od samoga početka pa do konca svojega dugog književnoga rada nije uopšte znatnije poetološki, književno-istorijski i književnoteorijski razvijao, nije evolutivno poetski napredovao, nije se bitno kao književnik mijenjao i transformisao; nije se upuštao u eksperimentisanje ni jezikom, ni stilskim postupcima, već je ostao dosljedan zarobljenik crnogorske književne tradicije i pojedinijeh njegovih poetskih prethodnika. Glavno izvoriste, opsesija i inspirativnost njegova cjelokupnoga djela proistekla je takođe iz njegova dvorskoga okruženja, njegove dinastičke dvorske slave, poleta i pogrešne prosrpske politike, društvene stvarnosti i vremena u kojem su se prelamala izuzetna istorijska, politička, pa i kulturna zbivanja i za crnogorski narod i za crnogorsko društvo uopšte i za koncepciju i perspektivu same crnogorske državnosti i njene cjelovite kulture. *Ugroženost egzistencije narodnog i nacionalnog bića prirodno je vodila literaturu u društvene zadatke, u etičku inspiraciju. (...) Duhovne i fizičke snage naroda skoncentrisane za odbranu ulazile su u poetsku riječ koja je bila vid borbe, vid postojanja, odbrana postojanja.*⁶⁸ Uz to, Nikola kao državnik i pjesnik je bio vas zanosno okrenut, kao što rekosmo, pravoslavlju i „srpstvu“, a dijelom kao pjesnik bio je okrenut crnogorskoj tradiciji, narodnoj epskoj i lirskoj poeziji, pa se nije mogao, iako je čitao i donekle poznao talijansku, francusku i nešto površnije rusku literaturu, književno i poetski šire edukovati i posvojiti neke modernije literarne forme, poglede, tendencije i poetike evropske ili istočnoevropske literature koja je u onome trenutku kod drugih naroda i te

⁶⁷ Branko Banjević, „Jedan vid 'primijenjene poezije'“, predgovor u knjizi: Nikola I Petrović, *Rat crnogorski*, Biblioteka „Luča“, NIP Pobjeda, Titograd, 1975, 11-12.

⁶⁸ *Isto*, 11.

kako snažno pulsirala. On, upravo zbog te tradicionalne zarobljenosti stihom narodne poezije i svojijeh užih uzora, ne unosi nikakve revolucionarne novosti u crnogorsko pjesništvo svojega doba, ali se, ipak, u ponajboljijem svojim poetskijem, epskim i drugijem djelima, uspio donekle ophrvati i oteti stereotipima vladajućega epskog rimovanoga deseterca, izražajnoj konvencionalnosti svojih brojnijeh prethodnika i deseteračkih sljedbenika i epigona. Ponešen više neposrednošću, intenzitetom svoga emocionalnog bića i ošućanja, poetskoga senzibilnoga nagona, Nikola Petrović ostvaruje brojne poetske, epske i epsko-lirske tvorevine pisane osmeračkim stihom, stihom koji se sve više afirmiše kod crnogorskih pjesnika oko njega.

Snažno zagledan u poetsku misiju svojijeh predaka, prije svega Petra I i Petra II Petrovića Njegoša, Nikola se dijelom ugledao i na generaciju pjesnika koji su bili sudionici njegove savremenosti, posebno na pjesništvo srpskih romantičara Branka Radičevića, Jovana Jovanovića Zmaja i donekle Laza Kostića. U biti, stvarajući patetično rodoljubivo i ljubavno stihotvorstvo, Petrović se neprestano nalazio u raskoraku i poetskoj dihotomiji sa stvarnijem inspiracijskim trenutkom iskrenoga, produbljenog doživljavanja, afirmacije rodoljublja i domovine Crne Gore i njezina herojskoga naroda i imperativnog „zahtjeva“ da mora pisati angažovane stihove, rodoljubive i podsticajne pjesme, jer mu to nalaže patriotska dužnost i poziv agilnoga vladara svoje države. Riječju, Nikola I Petrović bio je stalno razapet između poziva istinskoga rodoljubivog pjesnika i književnika koji treba da služi narodu i domovini, s jedne, i prigodničara – stihotvorca „programskog“ praktičara i ideološkoga pjesnika, s druge strane, što je svakako rezultiralo i visokijem estetskim, sadržajnijem oscilacijama njegove poezije i neujednačenošću njegovijeh brojnih patriotskih, ljubavnih i prigodnijeh pjesama, pa i cjelokupnoga njegova književnoga opusa.

Književno djelo Nikole I Petrovića Njegoša tradicionalno se dijeli po tematskome, motivskom i žanrovskome kriterijumu upravo onako kako su ga njegovi priređivači Risto Dragičević, Savo Vukmanović i Niko S Martinović, kao priređivači i redaktori, uobličili u *Cjelokupna književna djela*.⁶⁹ Podijelili su ga na: *Pjesme, Spjevove, Drame, Govore, Autobiografiju, Memoare i putopise* te *Pisma*. Dakle, uz državničke poslove Nikola Petrović je ostavio i žanrovski raznovrsne književne, diskurzivne i epistolarne forme; cijelim svojim bićem bio je i vladar i svestrani književnik.

⁶⁹ Djela su izašla u izdavačkoj kući Obod na Cetinju 1969. godine, a u redakciji Rista Dragičević, Sava Vukmanovića i dr Nika S. Martinovića. Svi citati su prema tim djelima.

Književni historičar Radoslav Rotković je precizno pobrojio da se u cjelokupnome poetskom korpusu Nikole I Petrovića nalazi, uz njegove lirsko-epске spјevove i drame, 98 lirskih raznovrsnih pjesama. Tragajući za estetskim vrijednostima Nikoline lirike, za onijem što je u njegovoj poeziji estetski esencijalno i poetski živo, iznjedreno istinskom emocijom, Branko Banjević je u svoje dvije knjige: u antologijskome pregledu crnogorske poezije *Pleme za oblakom* (1973) i u *Ratu crnogorskome* (1975), takođe širemu antologijskom izboru Nikoline poezije, uveliko olakšao i omogućio budućim čitaocima i prosuditeljima Nikolina djela da sadržajno i estetski pravilno na jednome mjestu nađu i iščitaju upravo sve one sadržaje što su zaista kod Nikole I Petrovića – pjesnika ostali vrijedni i pohranjeni u memoriju crnogorskoga pjesništva; sve ono što je ostalo, dakle, i danas svestremenski živo i aktuelno. I sasvim smo sigurni da upravo taj Banjevićev izbor čini Nikolinu poetsku srž: kvalitativnu i kvantitativnu vrijednost njegova poetskoga opusa! Uz ovaj vidno uspјeli i nadasve kvantitativno neveliki estetski izbor u Banjevićevijem antologijama, svakako treba pridodati pohvale vrijedna još dva novija izdanja Nikolinijeh djela: prvi je izbor njegovijeh *Političkih spisa* koje je znalački priredio neprevaziđeni crnogorski historičar Dragoje Živković 1989. godišta, a drugi je temat prvoga izdanja *Cjelokupnijeh književnijeh djela kralja Nikole I* u jednotomnoj knjizi koju je svojevremeno priredio historijski i književni pregalac i izvanjac u Crnoj Gori Dušan Vuksan. Izdala ga je kao reprint izdanje tek u naše doba Univerzitetska riječ u Nikšiću 1989. godine s kraćijem predgovorom Novaka Kilibarde. Upravo je takvijem prezentiranjem i cjelovitim odabirima Nikolina izdanja, koja su ujedno opremljena predgovorima, pogovorima i drugom naučnom aparaturom, omogućila dovoljno solidan i svestran panoramski uvid u Nikolin raznovrsni i književnohistorijski vrijedan književni korpus.

Ocjenjujući u svome sintetičkome pregledu Nikolinu poeziju, Radoslav Rotković je s pravom istakao da su mu lirske pjesme mahom prigodne, da se u njima pominje više od 150 različitijeh ličnosti, pretežno savremenika i eksponenata političkoga, dvorskog i užega kulturnog života Dvora i zemlje iz vremena samoga pjesnika. Posebno su opjevane ličnosti iz njegove najuže dvorske okoline sa svijem svojim zvanjima, profesijama i funkcijama koje su na Dvoru obavljali. Veliki dio takvijeh prigodnih, personalno-intoniraniijeh ushitnih i panegiričkih pjesama, Kralj je posvetio i svojoj užoj porodici, posebno deci i supruzi, *njenim čestim liječenjima, važnijim godišnjicama braka*. Te omiljene prigodnice, kao i one ljubavne pjesme iz njegove rane mladosti, ne sadrže, kaže Rotković, *ništa više emotivnosti nego druge posvete saborcima ili u zdravici(ma) prilikom domaćeg ručka. (...) Njegova poezija (je) familijarna, ođevana u kućne haljine, neočešljana. Osmerac u kome se najčešće slikuju samo parni stihovi u stvari je niz šestnaesteračkih distiha a*

*distih je najlakši način pučke improvizacije, u prikazanjima, kolima, borbenijem pjesmama.*⁷⁰

Svakako ovome brojnom Nikolinome prigodničarskom pjesništvu, treba pridodati i njegove rane ljubavne i rodoljubive pjesme koje su Knjaževe početnice i nijesu imale „većeg estetskog učinka“. Poblje, i jedne i druge tvorevine, promatrane i doživljene s estetskoga dojma i stajališta njegove poezije u cjelini, kao i one njegove najranije ljubavne pjesme za koje se tvrdi da su „izgubljene“, odnosno da ih je sâm pjesnik odstranio kao emocionalno nedolične iz svoga opusa, ne ostavljaju nikakve dublje estetske učinke, a kamoli poetske poruke. Na ovom ih mjestu ipak apostrofiramo samo kao književno-istorijsku i dijahronijsku pojavu u Nikolinome cjelokupnom razvojnom opusu i crnogorskoj književnosti koju će uveliko potisnuti samo Kraljevo vrijeme i talas sadržajnijih i modernističkih poetskih pojava prije i poslije njega.

Kao poseban ciklus iz nešto zrelijega Nikolina pjesništva svakako treba izdvojiti onaj korpus njegove poezije koji je na nešto višemu poetskome i estetskom nivou. To su pjesme koje Nikola naslovljava simbolično *Iskrice o čovjeku*. Tek u tome opusu, kao i u nekijem njegovim drugijem poetskim ciklusima, nalazimo naznake uspjelije poetske tematike, motivike i metaforike. To su zaista *poetske iskrice*, trunci poetskih refleksija kojima je pjesnik, tu i tamo, prožeo svoj poetski ciklus kao i uopšte svoju cjelokupnu rodoljubivu i intimnu poeziju. A njezina se poetika i tematsko-motivska vrijednost može svesti na tri ključne odrednice, na tri poetske sintagme o kojima pjesnik uporno i varirano stalno pjeva: *Crna Gora – njena sloboda – i njezin narod/rod; slavjanski rod* i slično. Ova poetska inspirativna žarišta su donekle odraz dubljih Nikolinih emotivnih stanja, obojene su poetskom i političkom opsesijom pjesnika i bitna su sastavnica pjesnikova zreloga doživljaja i shvaćanja njegova rodoljublja. Ti motivi su svakako dublji stvaralački etimoni koji se lako iščitavaju gotovo u svijem njegovim brojnijem stihovima na naznačene teme. Više nego ijedan pjesnik do njega, Nikola je i kao državnik i kao rodoljubivi pjesnik otvoreno pjevao, zastupajući ideju snažnoga i impulsivnog života Crne Gore i Crnogoraca, njihova opstanka kako u savremenome životu, tako i u burnoj istoriji i prošlosti. On često poletno i energično, u emocionalnome ushitu pjeva apoteozu svojoj domovini – Crnoj Gori:

Još je živa Crna Gora!
u njoj ima još gorštaka!
u njoj ima i još ljudi,
vitezova i junaka!
Neće njena slava stara
popuznuti i nestati!

⁷⁰ Dr Radoslav Rotković, *Isto*, 630.

Kao prije, kao vazda
svijetu će ona sjati!
i njen sin se ponositi
kao soko među ptice!
i pjesmu će pjevat staru
na visove i litice!
Čudotvornu, nepobjednu
pjesmu, duše do potresa!
I dalje će krepost, snagu
on dobivat od nebesa!
(„Crnoj Gori“)

Ističemo na prvom mjestu upravo ovu rodoljubivu i programsku Nikolinu pjesmu iz osnovnog razloga: ona najsnažnije ilustruje motiviku kojom je prožeta cjelokupna rodoljubiva poezija kralja Nikole I Petrovića. U takvijem brojnim stihovima i prigodnijem naslovima, koje ne trebamo posebno isticati, doći će do pravoga izražaja ne samo izvanredna pjesnikova lakoća osmeračkoga stiha, pjesničkog jezika kojijem Nikola uspijeva graditi svoju liriku, već mnogo više jednostavnost i jasnoća ošućaja i misli, ali i poetski uspješno izražena pjesnikova ličnost, njegove izvorne i poletne misli i emocije. U takvijem se pjesmama Nikola Petrović upravo približio pjesnicima romantizma: Radičevićевой i Zmajевой emocionalnoj jasnoći i poetskoj razigranosti te ponekad i Njegošевой asocijativnoj misaonoj snazi borbenoga metaforičnog izraza:

O nevoljo od nevolje,
i od španje španjo stara,
mojom sudbom ti ne vladaš
dok je puške i handžara!
Građani me puštit neće
krvavci su, znam i zlice!
al neka ih, junaci su –
čuvaće mi čat i lice!
(„Na straževu stoje kolje“)

Iz ošućaja slave, apoteoze junačkih i etičkih pobuda i emocija te personalnoga Nikolina borbenog i snažnoga agona, njegova inspirativnoga izvora, nastaju njegove brojne borbene i rodoljubive pjesme. Njima dodajemo i poetsku tvorevinu koju je naslovio „Turčinu“ i koja je često isticana kao jedinstveni primjer pjesnikova objektivnog, tolerantnoga i etičkog stava. Naime, u njoj po principu etike, viteškoga agona, pjesnik slavi sablju i desnicu svoga vjekovnog protivnika Turčina, ali kao ravnopravnoga rivala i ratnika na bojnijem poljima; saputnika i viteza u okršajima i stalnijem borbama i satiranjima:

Što te ruže, lafe stari
istočnoga care sv'jeta,
Orle, koji sred zapada
U pohode nam dol'jeta?
(...)
Što te ruže, o viteže,
što te ruže, bojni grome,
a pregnuća kavge – car si,
ti stravični krunolome!
(...)
Borba strašna i velika
nastane li iznovice:
zadime li bojnom maglom
naša brda i ravnice,
kroz tu maglu zasjaju li
sabalja nam bistri zraci...
mi ćemo se iza toga
opet štovat ka junaci (...).

Iako se cjelokupno Nikolino pjesništvo umnogome otima krutoj imanentnoj podjeli po tematskijem vrstama i žanrovima, ipak možemo iz cjelokupnoga opusa, od pjesme do pjesme, uočiti kod njega, osim ljubavnijeh, prigodnih i rodoljubivijeh pjesama o kojima je bilo riječi, i poneku socijalnu, pejzažnu pa čak i refleksivnu pjesmu. Takva je uspjelija socijalna pjesma „Bol Crnogoraca u Americi“. U njoj se u narativnom stihu probija istančani emocionalni glas pjesnika, njegova žal nad sudbinom svojih zemljaka čiji životi izgaraju i skončavaju, ostavljajući svoju vitalnost i mladost širom Amerike u rudokopima „crnoga zlata“:

Čas prokleti onaj bio
kad me talih zli navede,
te za ruku nesrećnoga
u ovaj me kraj dovede!

Bog pravedni prokleo je
moga puta grešne stope
da imuće tobož tečem
u duboke rudokope
(...)
Prevarih se u daljini,
Amerika mišljah da je
mnogo bliža – bog ubio
predaleke njene kraje.
(...)

Nikola je u ovoj pjesmi, kao i u nekim drugim tvorevinama sličnoga sadržaja, istupio glasom angažovanoga pjesnika, socijalnog pravednika. On je zasigurno preteča one struje pjesništva što će doći do izražaja u razdoblju crnogorske književnosti humanoga ili socijalnog realizma između dva svjetska rata, posebno transponovana u antologijskim pjesmama Mirka Banjevića „Tužba svetom Vasiliju Ostroškom“ i još potresnijom socijalno angažovanim pjesmom Janka Đonovića „Crnci i Crnogorci“.

I poduža pjesma „More“ odaje pjesnika Nikolu Petrovića kao vrsnoga pejzažnog i perifrastičnoga stihotvorca. Ona je sva i ritmom i riječju u slici i gibanju, pokretu, sazdana poetskom slikom uzburkanosti mora: *talasa se pjesnikovo osjećanje kao morska širevina. Glatko plovi stih kroz ushićenje vladaoca što je podlovcensku Crnu Goru izveo na državinu zetskih gospodara; što ga konačno zapljuskuje more koje je bilo i Dušanovo i Ivanovo, i duždevo i sultanovo. Treba ga pozdraviti kao živoga stvora što je Crnoj Gori pripalo po volji božjoj i sablji britkoj*⁷¹:

Pozdravljam te, sinje more,
o livado tečna ravna,
ti velika prostorijo –
željo naša preodavna!

Nikola I Petrović je svakako značajniji pjesnik u onijem stihovima koji poprimaju himnički ton i nacionalno odražavaju njegovu uzvišenu poetsku viziju i političku iluziju. Bez obzira na to što nije skrivao u svojoj rodoljubivoj euforiji pogrešno uvjerenje da su Crnogorci izdanci „srpskoga roda“,⁷² on je znao zapjevati svečanim evokativnim ritmom, tonom i širinom dikcije is-

⁷¹ Novak Kilibarda, „Gospodar kao pjesnik“, predgovor u: *Cjelokupna djela kralja Nikole I*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1989, 9.

⁷² Nikolino *srpstvo* posebno je i naučno utemeljeno objasnio akademik Vojislav P. Nikčević u svojoj dvotomnoj istoriji crnogorskoga jezika (Nikčević, Vojislav P. – *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije*. Tom II, Matica crnogorska, Cetinje, 1997) pod sljedećim naslovima: *Nikolino „srpstvo“*, *Nikolino pravoslavno „srpstvo“*, *Nikoliko filološko i monogenetsko štokavsko „srpstvo“*. U najkraćem, objašnjenje akademika Nikčevića sastoji se u sljedećem: *Na temelju analize Nikolina „srpstva“ i njegova upoređivanja s Karadžićevijem i Njegoševim „srpstvom“, dolazi se do saznanja da je Nikola I. Petrović Njegoš direktno od Petra II. Petrovića i posredno preko njega baštini pravoslavno te filološko i monogenetsko štokavsko Vukovo „srpstvo“ za potrebe svoje ekspanzionističke politike. A ta je politika išla za tijem da proširi njegovu vlast kao „cara Balkana“ u granicama koje su nastanjivali pripadnici južnoslovenskoga štokavskog dijalekatskog sistema triju balkanskih vjerozakona – pravoslavaca, rimokatolika i muslimana.* (Vojislav P. Nikčević, *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije*. Tom II, Matica crnogorska, Cetinje, 1997, 431-432.)

krenoga pjesnika s uvjerenjem da su „Crnogorci potomci Dušanova carstva“. U tome duhu ispjevao je brojne pjesme, ali se posebno ističe tvorevina koja je himnično zazvučala jer je patetično uznesena i u njegovo je vrijeme predstavljala omiljenu, omamnu, cijenjenu i veoma popularnu pjesmu-himnu: „Onamo, onamo!“:

(...)
Onamo, onamo... za brda ona
Govore, da je razoren dvor,
Mojega cara, onamo vele,
Bio je negda junački dvor. –
Onamo, onamo... da vidu Prizren –
Ta to je moje – doma ću doć'. –
Starina mila tamo me zove,
Tu moram jednom oružan poč'. –
Onamo, onamo... sa razvalina
Dvorova carskih vragu ću reć':
„S ognjišta milog bježi mi, kugo,
Zajam ti moram vraćati već!“ –
(...)

Himničnošću, uzvišenošću, ritmičnošću aliteracija na početku stihova ova je rodoljubiva pjesnička emocija *usaglasila (...)* *svečani ritam s tematikom, rodoljublje sa strašću vojskovođe (...), riječi s rimom, metaforiku s ritmom, dužinu teksta sa srećnim naslovom*.⁷³ Po njoj je Nikola I Petrović i kao pjesnik i kao državnik najviše hvaljen i slavljene samo u Crnoj Gori već i u cijelome slovenskom i pravoslavnom rodu.

Sve u svemu, Nikolina je rodoljubiva poezija kao i ona sličnoga žanra, emocionalno eruptivna, poletna, po poetskoj i emocionalnoj snazi i motivici raznorodna i u svoje je vrijeme predstavljala žive poetske obrasce koji su se receptivno lako prenosili do malo obrazovanoga čitaoca, ali i do školovanih ljudi; pamtile su se njegove pjesme kao svojina mase i usmenoga narodnog kolektiva. Nikolina poezija, iako se čini da je ponekad stvarana aljkavo, u grču, napetosti, tenziji i borbenom poletu, ostaće, ipak, i tematikom i motivikom osmeračkijeh stihova, te nekim drugim novitetima, onaj vid „primijenjene poezije“ koja je plijenila emocije crnogorskoga čovjeka, podneblja i naroda pa je kao takva određenijem slojevima i za današnje savremene čitaoce veoma prijemčiva i emocionalno dojmljiva.

Nikola je kontinuirano stvarao i spjevao i epsko-lirske tvorevine: „Ženidba bega Ljubovića“ (1868); „Selim begova kula“ (1879); „Na ponoći“ (1903); „Pjesma sv. Savi“ (1912). Posebno je ustihovao poetsku tvorevinu,

⁷³ Novak Kilibarda, *Isto*.

cjelinu u strukturi od 32 kola sa „Posvetom muškoj mladeži crnogorskoj“, dok je u vremenu od 1888. do 1892. sačinio i tri opsežna epska spjeva: *Potonji Abenseraž* (1888), *Hajdana* (1889) i *Pjesnik i vila* (1892). Svi ti poetski sastavi pisani su u romantičarskome duhu, ispjevani su u stilu i dikciji ondašnje domaće i evropske poezije; puni su *slikovitih epskih opisa i još više lirskih i patriotskih akcenata*.⁷⁴ *Ženidba bega Ljubovića* karakterizirana je kao zanimljiva i dramatična pjesnikova naracija. Predmet joj je uzet iz narodnoga predanja, a fabulom je vezana za osionoga bega Lakešića iz Mostara koji je preoteo vjerenicu mladome Alil-begu Ljuboviću iz Nevesinja. Složićemo se sa sudom da je ta epska pjesma *zanimljiva sentimentalna istorija ... sa puno jakih dramatičnih scena. Radnja se u njoj izlaže prirodno, postupno, i logično, idejni smjer pjesme je da ukaže na neki viši etički zakon koji po pjesnikovom mišljenju vlada nad svim bićima i koji pobjeđuje zlo i nepravdu*.⁷⁵

Iako su naznačena djela ovoga žanra pisana pretežno pjesnikovijem omiljenim osmeračkim stihom, u Nikolinoj književno-iskustvenoj razvojnoj fazi, ona ni svojom književnom zrelošću ni svojom epskom naracijom, ni svojim poetskim jezikom ni metrikom, kompozicionijem skladom sadržaja, nijesu dosegla estetski ciklus njegovijeh najboljih rodoljubivih i intimnih pjesama koje smo maloprije raščlanjivali, interpretirali i vrednovali. Tako njegova *Nova kola*, posvećena crnogorskoj mladeži, a objavljena u osvitu XX vijeka, nijesu niti svoijem skladom, a još manje jezičkim učinkom, napravila poetske pomake i prodore epskoga iskaza u onovremenu klišeiranu poeziju, a niti pomake estetskoga učinka. Čak se u njima mogu iščitati pjesnikove ideološke opservacije, poruke koje su dijelom zastarjele, konzervativne, degradirajuće, porazne, upućene crnogorskoj mladeži kao pouke i opomene. Kralj je, eksplicite, veoma konzervativno želio da se mladež ne prepušta „mlakijem zvucima“ ljubavne nježnosti, već da se drži zavjeta njihovijeh dedova i crnogorske tradicije, predaka i vitezova, glasova epske tradicije i gusala; slave i opojne strasti junaštva. Zaokupljen tako epskom i opširnomo naracijom u tom razvučenom spjevu, pjesnik je pjevao poetska kola posvećena svakome crnogorskom plemenu *dozirajući plemenicima predviđenu količinu junačke časti iz obilja Gospodareve milosti. Ni manje ni više no koliko treba da se podanik usija od ratničkog elana i odanosti Nikoli I, „caru junaku“*. (...) *Plemenu koje osjeća da je jače od Gospodareva kola ostavljena je šansa da se nadoknadi u novom ratničkom i podaničkom naprezanju, a pleme s prepunijem kolom časti moraće u takmičarskoj trci da ostane na nivou priznatog prestiža*.

⁷⁴ Savo Vukmanović, „Dramski pisac“, predgovor u knjizi: Nikola I Petrović Njegoš, *Drame*, Cjelokupna djela Nikole I Petrovića Njegoša, knj. treća, Obod, Cetinje, 1969, 13.

⁷⁵ Isto, 18.

*Riječju, sve je „milosni knjaz Nikola“ predivio, nema što da se misli... i doda.*⁷⁶

Spjev *Potonji Abenseraž* i nije Nikolino originalno djelo. To je njegov narativni prepjev popularnoga francuskog romantičara Fransoa Rene de Šato-brijana *Les aventures du dernijer Abencerage* (1827). S tim autorom Nikola se srio u svojoj ranoj mladosti, na školovanju u Parizu i ono je plod njegove rane lektire. Iako se pjesnik dosljedno držao originala, on je nastojao da ovom spjevu ostavi istu formu i zadrži romantični ton i osjećajnost i da ga začini što više lirizmom i emotivnošću.⁷⁷ U stvari, pjesnik nije u sadržaju i likovima ništa mijenjao i nadopunjavao. S težnjom da istakne patriotsku notu koja je eksponirana preko glavnoga junaka Aben Ameta, Nikola je u sadržaj djela inkorporirao kao dodatak pejzaže *pune kolorita i reljefa, u kojima se prikazuje život nekadašnje slavne kuće Bobdila. To su elegične istorijske evokacije, popraćene sa refleksijama o prolaznosti ljudske sreće. (...) Sve je to činilo da je njegova pojava u jedno vrijeme u nerazvijenoj crnogorskoj kulturnoj sredini predstavljala pravi književni događaj.*⁷⁸

Za sadržaj svoga spjeva *Hajdana* Nikola Petrović je uzeo građu iz crnogorskoga narodnog života. Romantično je opjevao događaj iz XVIII vijeka, iz perioda vladike Vasilija Petrovića. U strukturi epskoga spjeva od 11 pjevanja prikazana je pobjeda *dobra i pravde nad zlom i niskostima života i idealisan lik Hajdane Vukotića (Baletovića), sa Čeva od kojih je i knjaginja Milena*. Glorifikujući čojstvo i junaštvo, *kućice i odžakoviće*, pjesnik je principom kontrasta suprotstavio *nikogoviće*, prostake i odmetnike svoje domovine. Pjesnik je u romantičarskome ruhu prikazivao realne likove i stvarnu fabulu. Naime, travnički vezir lukavstvom i prijevarom kroti dva mlada Crnogorca: Perišu sa Ceklina i Sima sa Grahova. Obojica su bili lak plijen: prvi ozlojeđeni zbog osвете, drugi zbog uvrede što ga je vjerenica Hajdana napuštala. Vezir ih podstiče, pomaže im u napadima na crnogorske katune. No, ubrzo dolazi do zaokreta: za svoje nepromišljene postupke Simo se ubrzo pokajao, povukao i naselio ponovo na Grahovu. Tek tada je za Perišu nastalo teško stanje, zbog vezirovoga nepovjerenja. Slijepo odan veziru, Periša u jednom času skuplja Turke, upada u Crnu Goru, ubija Rada i Vukotu Baletovića, strica i oca Hajdanina, a nju zarobljava i vodi je u harem travničkome veziru koji se u nju zaljubi i zbog nje napušta porodicu, vjeru i domovinu. Da bi okajao grijeh izdajstva, Simo predvodi jednu crnogorsku četu i nastoji osloboditi Hajdanu. U tim borbama vezir je bio ranjen, a njegovi protivnici poubijani. Poslije tih okršaja Crnogorci sa oslobođenom robinjom Hajdanom vraćaju se na Čevo.

⁷⁶ Savo Vukmanović, *Isto*, 8.

⁷⁷ *Isto*, 9.

⁷⁸ *Isto*.

Ovakva se romantična fabula i danas se može čuti u narodnome predanju na Čevu, što znači da je Nikola Petrović tu fabulu koristio, modifikovao je, preradio i u *nekim detaljima radi, efekta i isticanja Hajdanina lika, izmijenio*.⁷⁹ Vodeći se moralnijem efektima, pjesniku Nikoli je bio cilj da Hajdanu moralno i fizički glorifikuje, da efektno ukaže da pred njezinijem vrijednostima mora da ustukne i sami travnički vezir. Iako je *Hajdana* u svoje vrijeme izuzetno hvaljena, nazivana prećeranijem epitetima, ocjenjivana i upoređivana s Gundulićevijem epom *Osmanom*, njena stvarna estetska vrijednost, ipak, nije velika. To je uglavnom stihovana proza s puno romantičnoga i monotonog pričanja.

Pored lirske i epske poezije, najveći književni uspjeh u svoje vrijeme Nikola I Petrović Njegoš je postigao istorijsko-političkim spjevom *Pjesnik i vila*. Sâm ga je hrvatski biskup i mecena Josip Juraj Štrosmajer kao takvoga vidio u jednome svom pismu:

Vaša pjesma „Pjesnik i vila“ divna je i dostojna genialnog pjesnika „Gorskog vijenca“. Dok je svi(j)eta i vi(j)eka ta će divna pjesma ostati slavni i neumrli spomenik Vašeg veluma i Vašega božanstvenoga srca. Sto puta sam je, kad sam na dvi(j)e prozne stranice te predivne pjesme naišao, zavapio: ah ne daj, bože, da desnica tog predivnog muža usahne prije nego sve ono izvede, što mu je bog i dušu i srce posadio.⁸⁰

Istina, to djelo su hvalili u svoje vrijeme i mnogi drugi književni historičari, ponajprije jer je predstavljalo istorijsko-politički spjev u dramskome i dijaloškom obliku. A daleko više što je pjesnik u njemu pjevao istorijsku sudbinu svoga crnogorskog, odnosno kako on kaže „srpskog naroda“, davao poetski presek i istorijsku viziju od nastanka naroda do „njegove propasti na Kosovu“. Personifikujući razgovor s mitološkim bićem - vilom, sa kojom se još i „bratimi“, pjesniku je taj lik poslužio da preko njega iznese svoje brojne refleksije o sebi i narodu koji vodi. *U njegovom djelu ima puno razmišljanja o srpstvu, o društvu, o besmrtnosti i slobodi*.⁸¹ Vila je povezni lik cijeloga spjeva. Ona pjesnika smišljeno vodi u daleku prošlost srednjovjekovnih vladara Duklje i nabraja sve važnije datume srpske i crnogorske istorije i tradicije. *Spjev završava pohvalom Kosova i njegovih vitezova, čiji su potomci naselili Crnu Goru i čija je slava napajala srpska srca, podigla Karađorđa i toliko drugih čuvenih junaka*.⁸² Opšednut srpstvom i ideološkom ge-

⁷⁹ Savo Vukmanović, *Isto*, 11.

⁸⁰ *Zapisi*, knj. XIII, sv. 1–6, Cetinje, 1935, knj. XXI, sv. 6, 1939, 239. Pismo je datirano „9. srpnja 1893“.

⁸¹ Savo Vukmanović, *Isto*, 14.

⁸² *Isto*, 13.

nezom Crnogoraca, kralj Nikola i kao pjesnik kaže *da su Crnogorci Srbi*. On je u stalnome sukobu između svojijeh nacionalnih težnji i stvarnijeh političkih realnosti i okruženja.

No, bez obzira na sve brojne pohvale, ideološki neprihvatljive stavove, panegiričke i uzvišene osvrte mnogijeh Knjaževih savremenika, mi ćemo se ipak prikloniti sintetičkome sudu Sava Vukmanovića koji je kritički i realno utvrdio da Nikolin spjev *Pjesnik i vila (...)* ima *mana i vrlina koji imaju i ostali njegovi književni proizvodi. U njemu ima slabih stihova, naivnih refleksija, razbijene kompozicije, ograničene poetske slobode, odsustva nadahnuća. Samo mjestimično pjesnik je uspio u toplijim lirskim pasažama, u junačkim patriotskim osjećajima i u širim epskim opisima. Lijepi su, živo i vrlo snažno prikazani pojedini istorijski momenti (...). U spjevu ima i opštih romantičarskih motiva i legendi kao i kod velikih evropskih pjesnika. Lijep mu je i završetak u poentiranoj patriotskoj himni Kosovu koje je nadahnulo Njegoševu liriku.*⁸³

I Nikolin spjev iz vremena pred/balkanskijeh okršaja *Malisorski ustanak* predstavlja rodoljubivu tvorevinu u kojoj je Kralj poetski transponovao poznatu pobunu Malisora 1910-1911. godine protiv Turgut-paše. S ciljem da glorifikuje junaštvo i prijateljske odnose Malisora s Crnom Gorom, kralj Nikola je u njihovoj pobuni vidio prave epske junake, veličajući njihov patriotski i oslobodilački duh i ističući njihovu ljubav i privrženost prema Crnoj Gori *koja im je jedina bila nada spasenja od turskog ropstva.*⁸⁴ U epskom žanru Nikola je opjevao i neke sporadične balkanske bitke. Pisao ih je za vrijeme Prvoga svjetskog rata u tuđini. Takav je i njegov spjev *Balkanski ratovi*, spjev koji hronološki registruje noviju istoriju, istorijska zbivanja i posvećen je vojskovođi i junaku, serdaru i generalu Janku Vukotiću. No, i ovi sporadični epski spjevovi ostali su, kao i oni njegovi raniji, u šenci njegovijeh izabranih poetskijeh sastava, poetsko-epski proizvodi koji donekle imaju samo književno-istorijsko značenje u dijahroniji cjelovite crnogorske književne produkcije.

Nikola I Petrović Njegoš poznat je i hvaljen kao uspješan dramski pisac. Njegov nedovršeni dramski prvijenac je *Vukašin* od kojega je sačuvan samo fragmenat djela. Ugledajući se na Njegošev *Gorski vijenac*, Nikola je u toj ranoj fazi dramskoga stvaralaštva napisao i odlomak drame *Husein-beg Gardašević*. Obje početničke drame plod su njegovijeh nevještih osmeračkih dramskih pokušaja, u kojima nema, u sadržajnom i jezikom dometu, većijeh scenskih i estetskijeh učinaka. U prvoj drami-tragediji *Vukašin* za predmet je uzeo narodno predanje. U središtu je opjevao gramzivoga kralja Vuka-

⁸³ Savo Vukmanović, *Isto*, 14.

⁸⁴ Isto, 16.

šina i nejakoga srpskog cara Uroša. Iako je kasnije Simo Popović u Orliću (1867) prenio jedan njegov odlomak i o njemu napisao panegirik ističući *ljepotu i lakoću sloga, jezgrovitost misli i dobro obilježeni značaj lica*,⁸⁵ ovo Nikolino djelo je ostalo samo pokušaj dramskoga začetka. I sâm Knjaz nije njime bio zadovoljan, pa je isticao da mu je to bila *zabava mladijeh dana*. I njegovo drugo dramsko djelo vezano je za istorijske motive. Imajući pretenzije da dramu motiviše svojom državno-političkom koncepcijom, pjesnik je utrpao u njen sadržaj brojna lica (četrdeset i jedno), iz domaće i turske sredine, crtajući ih bez dubljijih dramskih i psiholoških nijansi i karakterizacija. Pjesnik *na jednostavan i dosta suhoparan način (...) priča o Huseinu Gardaševiću koji se obraća Njegošu radi organizovanja ustanka protiv turskih zavojevača i protiv sultana*.⁸⁶

Najznačajnije Nikolino dramsko djelo je svakako *Balkanska carica* (1884). Napisana je povodom izgradnje dvorske kapele, na temeljima manastira Ivana Crnojevića na Cetinju. Prvobitno je djelo Nikola I koncipirao u jednom činu, potom ga je brižljivo doradivao, postepeno sadržajno širio, modelovao i oblikovao pa je na kraju dobilo pozamašan dramski oblik od tri dramska prizora (čina). U njegovom sastavu, od prvoga začetka, pa do konačnoga stvaralačkog oblika i finaliziranja, učestvovali su skoro svi kulturni i književni pregaoci Knjaževa „pjesničkog savjeta“ te ostali njegovi „kritičari“ s noćnih sijela i dvorskih zabava na Cetinju. Otuda je djelo receptivno i munjevito lako usmeno prenošeno, primano i doživljavano u mnogo intenzivnijem žaru među slušaocima i gledaocima i prije nego što ga je kralj Nikola doveo do svojeg konačnog dramskoga uobličjenja. Izvođači toga Knjaževa djela bili su prvobitno pozorišni diletanti, bolje reći daroviti cetinjski „dramski“ amateri, sudionici iz političkoga, kulturnog i književnoga života, koji su dobrovoljno i s ljubavlju izvodili Knjaževu dramu. Tijem popularnim predstavama izvođači su polagali temeljac pozorišnoj umjetnosti u Crnoj Gori. Zahuktalost i aktuelnost dramskoga života na Cetinju ubrzo je dovelo i do toga da je Cetinje dobilo i prvo pozorište, Zetski dom. O tome uznapredovanom kulturnome i pozorišnom zamahu, neslućenijem pozorišnim uspjesima, životu i događajima Savo Vukmanović piše: *Sa „Balkanskom caricom“ nastavljen je i življi književno-kulturni život na Cetinju. Odlomke iz djela, koje su slušali na večernjim sijelima u dvorskoj Odžakliji, mnogi su prepisivali, učili ih napamet i poput njih i sami pjevali. Knjaz-pjesnik je u to vrijeme bio visoko cijenjen i vrlo popularan. Njegovi stihovi su na svim stranama „kipjeli“. Pod njegovim uticajem propjevalo je bilo skoro čitavo Cetinje. Knjaževom inicijativom pokrenut je list Crnogorka. Na prosvjetu se tada gledalo*

⁸⁵ Orlić, Cetinje, 1867.

⁸⁶ Savo Vukmanović, *Isto*, 8.

kao na „*novo oružje*“. *I sami knjaz govorio je da je uvijek vjerovao da je „pero snažnije nego mač“*.⁸⁷

Pod ovakvom kulturnom presijom nalazila se i cijela književno-kritička svita onoga vremena. O dramskom djelu *Balkanska carica* pisali su brojni književni kritičari, stvaraoci i publicisti s najljepšijem riječima. Skoro svi istaknuti kulturni i književni pregaoci domaće i svjetske svite hvalili su Nikolinu *Balkansku caricu*. *Ni o Gorskom vijencu, ni o Smail-agi ni o Mickijevičevim spjevovima, ni o Puškinovim i Ljermontovovim besmrtnim djelima nije se (...) toliko pisalo*, kaže Simo Matavulj, koliko o Knjaževoj drami, pa nastavlja: *ni jedno od tih umotvora nije toliko uzdizano, komentovano (i) prevedeno*.⁸⁸ A prema svjedočenju Pavla Rovinskog, o *Balkanskoj carici* *pretresalo se od Beča do Londona, od varoši cijelog svijeta – Pariza do Petrovgrada i sjeverne Palmire*.⁸⁹ U pohvalama, panegiričkim i uzvišenim pozitivnijem ocjenama Nikoline drame svakako je najdalje otišao izvanjac u Crnoj Gori i jedan od najistaknutijih srpskih romantičara onog vremena – Lazo Kostić. On je u Novoj slobodnoj presi s divljenjem istako da je *koliko rijetka toliko i zanimljiva pojava da se jedan vladar popeo na Parnas i to na njegov najviši vrh koji nad svijetom vlada, na kome je dramska vila svoj prijesto namjestila (...)*. Suprotstavljajući čak Njegošev *Gorski vijenac* Nikolinoj drami, Kostić zaključuje: *Njegov (Njegošev – M. N.) Gorski vijenac, sem dijaloškog oblika nema ničeg dramskog, a Balkanska carica knjaza Nikole pravi je dramu – prava tragedija. Dakle i prvjenstvo neosporno ostaje knjazu dramatičaru*.⁹⁰ Sve se to svjedočilo o drami iz perspektive pozorišnoga učinka na izvođenijem predstavama. Ujedno je to ubrzalo i štampanje toga djela. Drama je prvi put objavljena 1886. godišta i ubrzo nakon toga postala je i u domaćoj i u svjetskoj javnosti pravi dramski bestseller, omiljeno i izvedeno dramsko štivo ne samo kod nas već i na stranijem pozornicama. Tokom trideset godina Nikolino dramsko djelo prevedeno je petnaest puta na deset evropskih jezika, a izvedeno je na mnogijem značajnijim pozornicama svijeta, po više puta u novosadskome pozorištu i na ruskom jeziku na petrovgradskoj ljetnoj pozornici Ozerki. O njezinijem uspjesima i umjetničkim dramskijem dometima pisali su brojni književni i teatrološki stručnjaci, koji su osobito isticali pojedine dramske likove, a i sam sadržaj *Balkanske carice*.⁹¹

⁸⁷ Isto, 11-12.

⁸⁸ Simo Matavulj, *Bilješke jednog pisca*, u redakciji i s predgovorom Marka Cara, Srpska književna zadruka, Beograd, 1939, 246.

⁸⁹ P. A. Rovinski, „*'Balkanska carica'* pred sudom ruske žurnalistike“, *Javor*, br. 27 i 28, 1885, 281.

⁹⁰ *Neue Freie Presse*, Beč, 6. februara 1885.

⁹¹ O tome detaljnije piše dr Savo Vukmanović: „O *'Balkanskoj carici'* kod nas i na strani“, *Balkanska carica* (drama Nikole I Petrovića Njegoša), Cetinje, 1989, 3–23.

Postavlja se pitanje: Što je to što je *Balkansku caricu* učinilo tako popularnom, snažno prestižnom i u svoje vrijeme nenadmašnjem dramskim djelom? Svakako se u tome ističe njezin romantičarski sadržaj i njezin lakonski osmerački stih. Pjesnik je, dakle, vezao dramski sadržaj za minulo vrijeme i burne historijske događaje crnogorske države Zete. Riječju, radnju je pjesnik smjestio u vrijeme vladavine Ivana Crnojevića (1465–1490), pa je drama poprimila romantično-nacionalni karakter i po sadržaju i po historijskim likovima, Ivanovim sinovima – Stanku i Đorđiju koji se u drami ostvaruju i karakterizuju. U veoma razvučenoj i nekoherentnoj dramskoj kompoziciji u tri čina, pjesnik je naglasak stavio na Stankovo (Stanišino) primanje islama, a isticana je i tragična sudbina njegove vjerenice Danice – balkanske carice. U spletu i okolnosti svih tih burnijih historijskih zbivanja koji izazivaju i pokreću dramsku radnju ponajviše se ističu upravo karakteri. Prvi čin drame lociran je na Žabljaku, prijestonici Crnojevića i u tome se dijelu karakteriše lik Đorđija te njegov odnos prema svome mlađem bratu. Posebno je apostrofirano Stankovo junaštvo, njegovi tajni pregovori s izaslanikom turskoga cara Murata. On mu lukavstvom i mitom nudi potajno krunu Balkana, pod uslovom da primi islam. Drugi se čin odigrava u Berislavcima, Danilovome rodnom mjestu. Stanko se vraća iz borbe s Turcima ispod Kroje. Progonjen od Crnogoraca, Stanko bježi u Tursku. Sukobljava se s knezom Deanom koji ga kori zbog njegovijeh izdajničkih pobuda i na kraju ga ubija. Tada je smrtno stradala i Danica – balkanska carica. Treći čin se zbiva u Ivanovome dvoru, pod Đurđevijem šatorom, ali se dramska radnja prenosi i na bojno polje. Ocrtan je stari Ivan Crnojević, slomljena i skrhana srca od *zla domaćega*, a njegov sin Stanko, sada je u funkciji i uloji *poturčenjaka* i paše. On podiže veliku vojsku i udara na svoju rodnu Crnu Goru. Dočekuju ga Crnogorci, s bratom Đorđijem, na Lješkopolju, ranjavaju ga i vojsku mu rasturaju. Na tome bojištu se kreće i Danica koja nailazi na ranjenoga Stanka i njegove saborce. Ona, poput ganute Kosovke djevojke, zaliva, previja i liječi ranjenike, a u susretu s vjerenikom Stankom, u njoj se bude jaki i kontrastni ošjećaji: mržnja i ljubav. U duševnoj boli i uvjerenju da ostaje, ipak, vjerna svojoj čistoj ljubavi, bača se u valove rijeke Morače koja će je preko Skadarskog jezera odnijeti u Skadar, u novi dom njezina dragog vjerenika.

Koncipirajući *Balkansku caricu* kao romantičnu i dinamičnu tvorevinu, Nikola Petrović Njegoš, tada uspješni vladar Crne Gore, isticao je u drami rodoljubivu notu; utkivao ljubav prema svojoj domovini i svome narodu. Predmet joj je, dakle, historijski i legendarni, oblikovan prema usmenoj predaji sa željom da cijelu građu i svoje historijske likove svede u jednu harmoničnu cjelinu. Objašnjavajući njezinu pojavu i veliki dramski i književni uspjeh, Savo Vukmanović je u predgovoru *Balkanske carice* eksplicite istakao da ju je Knjaz napisao *pod utiskom slavodobivenih ratova protiv Turaka se-*

damdesetih i osamdesetih godina prošloga (XIX) vijeka i u zanosu nacionalnih oslobodilačkih težnja. Njegove ideje su plemenite i uzvišene. One su potekle iz širokog pjesnikovog patriotskog osjećanja i istovremeno iz duše čitavog njegovog naroda. Zato je djelo ubrzo postalo vrlo popularno i dugo slavljeno kod nas i na strani, više nego i jedno te vrste u našoj književnosti.⁹²

Posebno se među karakterima drame i dramskijem protagonistima ističu dvije ličnosti: Stanko kao *poturčenjak* i izdajnik Crne Gore i Danica. Danica je *tip idealne patrijarhalne* (treba tradicionalne – M. N.) *Crnogorke, uzor-žene i patriotkinje*, „*male carice*“, kojoj je najveća svetinja vjera i domovina.⁹³ Nasuprot njoj, ističe se Stanko *vjerolomnik i izdajnik. To je mladi čovjek, nestalan, temperamentan, slavloljubiv, lukav i u isto vrijeme junačan i sentimental*.⁹⁴ U stvari, ova dva lika su cjelovito građena i karakterisana, psihološkom i vanjskom karakterizacijom su zaokružena i predstavljaju glavne nosioce radnje i srž cjelovite drame *Balkanska carica*. Svi se drugi likovi: knez Dean, Ibrahim-aga i dr. nalaze u šenci glavnijih karaktera djela. I kolektivni likovi, poput *Zetskog kola*, bivaju u funkciji drame skladno i koherentno utkani u cjelinu, funkcionalno ukomponovani i scenski postavljeni. No, isti pisac predgovora drame *Balkanska carica* posebno je istakao i njezine krupnije nedostatke: događaji u tom Nikolinom dramskom djelu *nijesu uvijek dovoljno scenski iskorišćeni i motivisani. Epizode su ponekad razvučene, psihologija je dosta naivna i ličnosti jednolike i jednoobrazne. Poetski i stilski u njemu ima neuspjelih strofa i neukusnih stihova*.⁹⁵ I književni historičar Trifun Đukić, koji je u svom *Pregledu književnog rada Crne Gore* posvetio opširno poglavlje Nikoli I Petroviću, detaljno raščlanio i interpretirao Nikolinu dramu *Balkanska carica*, istakao njene dobre strane, određen broj dramskih vrijednosti ovoga djela, ali je apostrofirao i njene krupne nedostatke i mane: *Nikola I nije majstor za poetske ukrase. Naprotiv. Tu je on prozaičan, katkad posve štur, bez imaginacije. Prostota izraza, oskudica u poetskoj zamisli i fantaziji, razvučenost u izvođenju pojedinih epizoda, sve to čini da ona mjesta Balkanske carice koja su u osnovi pjesnički lijepa gube od svoje emotivne i književne jačine. (...) Ima u Balkanskoj carici scena koje su sasvim izlišne (...) Zbog te narativne strane rastegla se drama u tri čina na četiri hiljade pedeset pet stihova, od kojih bi, i s dramskog i poetskog gledišta, jedan veliki broj mogao da se odbaci. Ali to nije slučaj samo sa Balkanskom caricom ne-*

⁹² Savo Vukmanović, „Dramski pisac“, predgovor u knjizi: Nikola I Petrović Njegoš, *Drame*, Cjelokupna djela Nikole I Petrovića Njegoša, knj. treća, Obod, Cetinje, 1969, 10.

⁹³ Isto, 18.

⁹⁴ Isto, 19.

⁹⁵ Isto, 20.

go i sa ostalim njegovim djelima. Njemu je nedostajala sposobnost kritičkog odabiranja. Sa teorijom pjesništva stajao je rđavo, sa gramatikom još gore.⁹⁶

Skoro iste takve mane Nikola je kao dramski pjesnik ispoljio i u svome posljednjemu dramskom djelu *Kako se ko rodi*, komediji koja je nastala na kraju XIX vijeka. Iako je napisana u prozi, ona se svojim sadržajem i tematikom ne razlikuje od njegovijeh ranijih dramskih djela. Smatra se da je to tendenciozna pozorišna igra u tri čina u kojoj se na osnovu jedne realne slike iz seoskog života dokazuje opravdanost postavljene teze u naslovu: *čovjek po prirodi ostaje onakav kako se rodi*.⁹⁷

Dodamo li ovome i ono što je književni historičar Trifun Đukić na kraju svoje studije izrekao - da su književna djela Nikole I Petrovića nekritički izdavana, u žurbi nadoćerana s puno pravopisnijeh i stilskih pogrešaka, onda smo istakli sve bitne i dobre strane njegova djela, ali i mane ovoga opsežnog romantičarskog pisca. Složićemo se i s najnovijim ocjenama poput onijeh koje je izrekao, iščitavajući pjesnikovo djelo, Novak Kilibarda u svome kratkom predgovoru „Gospodar kao pjesnik“. On je, između ostaloga, izveo sasvim opravdan kritički sud o stvaralaštvu Nikole I Petrovića: *U Balkanskoj carici, jednako slaboj i slavnoj, proviruje zračak književno kazane ljubavi, zračak tragične gorčine, a našao bi se i lijek dramske radnje. Pronađe se tako dobra riječ i vješta sintagma, na više mjesta zgušnjava se po strofa književno uzrelih mjesta*. U pravu je Kilibarda i u onome dijelu svoga sintetičkog suda kad poredbeno i metaforično sažima i odmjerava poetiku dvojice velikana književne riječi – književnika Petra II Petrovića Njegoša i Nikolu I Petrovića Njegoša, pa kaže: *Pjesnik Gorskog vijenca uvrnuo je sve potoke ideologije i politike u široku maticu poezije, a pjesnik Balkanske carice ukapao je tanku struju poezije u talasavi huk svoje politike. I kod Kralja i kod Vladike sve pritoke – „na uvoru svoje ime gube“*. *Nikola uz Njegoša izgleda kao ratni novac uz dukate. Ko pročita svega Kralja – zamoriće se, a ko ne pročita njegove najbolje stihove – kajaće se*.⁹⁸ Ovim je sudom sažeto i precizno rezimirana cijela problematika.

I na kraju ipak treba istaći da je književna kritika ponajviše zapazila da su Knjaževne/Kraljeve epistolarne forme, njegovi politički spisi i drugi diskurzivni žanrovi (proglasi i govori, memoari i putopisi, pa i njegova autobiografija), manje ili više *uspjelo izlaganje njegovih taktičkih koncepata i političke strategije*.⁹⁹ Oni su veoma odmjereni, razborito pisani, stilski i jezički ujed-

⁹⁶ Trifun Đukić, *Pregled književnog rada Crne Gore*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951, 256.

⁹⁷ Savo Vukmanović, *Isto*, 23-24.

⁹⁸ Novak Kilibarda, *Isto*, 8.

⁹⁹ Branko Banjević, *Isto*, 19.

načeni, dočeran, oslobođeni suvišnosti i mana koje je pokazivao Nikola I u svojijem pjesničkim, epskim i dramskim tvorevinama. Budući da su i ti Nikolini žanrovi u više navrata analizirani, posebno u *Cjelokupnim djelima*, to nema potrebe da se na njima na ovome mjestu zadržavamo. Dodamo li tome i nedavno otkriveni istorijski roman *Despa*¹⁰⁰, ostvaren u potpunosti u okvirima poetike romantizma sa izrazitom političko-ideološkom osnovom i tek književnoistorijskom vrijednošću, književni portret potonjega crnogorskog suverena biće zaokružen.

U konačnoj sintezi navodimo riječi književnog kritičara Radoja Radojevića koji u studiji „O Nikoli Prvom u crnogorskoj povijesti i književnosti“ tačno i suštinski zgusnuto ocrtao njegovo političko i pjesničko djelovanje: *Za poeziju Nikole I možemo reći da je plod nesklada između više osnovnijih činilaca pod čijim je djestvom nastajala, kao što je i njegova vladarska politika bila plod istorijskog nesklada. On je nesporni, ali osrerdnji pjesnički dar operetio prevelikijem pretenzijama, nasuprot oskudnoj književnoj kulturi i slabome vladanju versifikacijom i uopšte poetskim jezikom. Umjesto da u svoje stvaralaštvo unosi, shodno vremenu, nove sadržaje i forme, ostao je do kraja vjeran romantičarskom pjevanju bliskom narodnoj poeziji.*

*Iako je malo znao o poetici, izgradio je sopstvenu poetiku koja je postala kanon za sve crnogorske pjesnike njegova vremena. (...) Čitajući njegove stihove zapazimo u nedoumici: da li je svoje pjesničke ideje oblačio u neodgovarajuće ruho, satkano od političkih pokliča i moralnih pridika, ili je političke i moralne ideje kazivao neadekvatnim umjetničkim sredstvima. I kao što je njegova knjaževsko-kraljevska politika imala strašnijih posljedica za crnogorski narod, čiji je opstanak bio smrtno ugrožen, tako je i književna politika teško osakatila crnogorsku književnost, u doba kad je, po prirodi stvari, trebalo da doživi veliki uspon. Tako je nastao historijski apsurd da se, decenijama nakon štampanja Gorskog vijenca i Luče mikrokozma, na Njegoševu Cetinju prosiplju potoci nesuvislih pjevanja 'na narodnu', u desetercu i osmercu; ali to sasvim odgovara istorijskome apsurd da, čitav vijek pošto je Njegoš onako izrazio crnogorsko nacionalno biće i proslavio ime crnogorsko, neki crnogorski intelektualci – 'ujedinitelji' čak i osobnu imenicu Crnogorac pišu malijem početnijem slovom „c“! Stoga nije čudno što mnogi stihovi Nikole I danas djeluju komično, jer su nastali kao plod mnogijeh nesklada koji daju komične rezultate.*¹⁰¹

¹⁰⁰ Nikola I Petrović Njegoš, *Despa*, priređivači Aleksandar Radoman & Adnan Čirgić, Matica crnogorska & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008.

¹⁰¹ Radoje Radojević, *Osporavana kultura, Kritike i polemike*, priredio Danilo Radojević, Podgorica, 2006, 36.

Literatura

- Andrić, dr. Nikola. – „Mićun M. Pavićević“, predgovor u knjizi: Mićun M. Pavićević, *Crnogorci u pričama i anegdotama*, knj. V, Zagreb, 1929.
- Banjević, Branko. – „Jedan vid 'primijenjene poezije'“ u knjizi: Nikola I Petrović, *Rat crnogorski*, Biblioteka „Luča“, NIP Pobjeda, Titograd, 1975.
- Banjević, Branko. – „Crnogorska poezija druge polovine XIX vijeka“, u knjizi: *Pleme za oblakom. Crnogorska poezija druge polovine XIX vijeka*, Grafički zavod, Biblioteka „Luča“, Titograd, 1973.
- Božović, Petar M. – *Antologija crnogorskih pjesnika i pripovjedača*, Štamparija Ujedinjenje, Podgorica 1927.
- Гачов, Г. Д. – *Ускоренное развитие литературы*, Москва, 1964.
- Deretić, Jovan. – *Almanasi Vukovog doba*, Institut za književnost i umetnost Vuk Karadžić, Beograd, 1979.
- Deretić, Jovan. – *Kompozicija Gorskog vijenca*, Zavod za izdavanje udžbenika SRS, Beograd, 1969.
- Đukić, Trifun. – *Pregled književnog rada Crne Gore od Vasilija Petrovića Njegoša do 1918. godine*, Narodna knjiga, Cetinje, 1951.
- Jovanović, Živorad. – „Bio-bibliografska građa o Jovanu Sundečiću“, *Stvaranje*, br. 9, Titograd, 1953.
- Karadžić, Vuk. – *Srpske narodne pjesme*, knjiga IV, drž. izdanje, Beograd, 1896.
- Kilibarda, Novak. – „Gospodar kao pjesnik“, predgovor u knjizi: *Cjelokupna djela kralja Nikole I*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1989.
- Klančić, Ljubica (= Savić Marković Štedimlija). – *Život i smrt Stefana Perovića Cuce (1831–1857)* – rukopisna monografija
- *Književna bibliografija*, Leksikografskog zavoda Miroslava Krleža, Zagreb, s. a.
- Koščak, Vladimir. – *Josip Juraj Strossmayer – političar i mecena*, Izdavač *Revija*, Centar Otvorenog sveučilišta, Osijek, 1990.
- Koščak, Vladimir. – „Izvori, bibliografija i literatura o Josipu Juraju Strossmayeru“, u knjizi: *Josip Juraj Strossmayer – Franjo Rački. Politički spisi, rasprave, članci, govori, memorandumi*, Znanje, Zagreb, 1971.
- Luketić, dr. Miroslav. – *Crnogorski književni časopisi 1871–1891*, *Bibliografija*, Cetinje, 1978.
- Ljubiša, S. M. – „Pesme Stefana Cuce Crnogorca“, *Srpska zora*, 1878, br. 34.
- Matavulj, Simo. – *Bilješke jednog pisca*, u redakciji i s predgovorom Marka Cara, Srpska književna zadruka, Beograd, 1939.

- Mihovilović, Ivo. – „Jedna tršćanska godišnjica. Slavlansko društvo“, *Kolo*, I, Zagreb, 1948. /Isti je rad uvršten kao predgovor uz prilog Sama Pahora, u reprint-izdanju *Slavjanskog rodoljuba, Založništvo tržaškoga tiska*, Trst, 1971./
- Miljanić, Vukota & Miljanić, Akim. – *Prezimana u Crnoj Gori*, Beograd, 2002.
- Nedić, Vladan. – *Vukovi pevači*, Rad, Beograd, 1984.
- *Neue Freie Presse*, Beč, 6. februara 1885.
- Nikčević, dr. Vojislav. – *Mladi Njegoš. Pjesnički putevi ka sintezi*, Obod, Cetinje, 1978.
- Nikčević, Milorad. – „Doprinos, značaj i podsticaj izvanjaca i inozemaca crnogorskom književno-kulturnom razvoju u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka“, *Stvaranje*, br. 5, Titograd, 1984.
- Nikčević, Milorad. – „Duhovni zavičaj – ishodište književnog djela Njegoša i Ljubiše“, u knjizi: *Ideje i paralele (Književni ogledi i studije)*, Izdavački centar Revija, Mala teorijska biblioteka 14, Osijek, 1984.
- Nikčević, Milorad. – „Kulturno-povijesna scena i izvori korespondencije J. J. Strossmayera i Nikole Petrovića Njegoša“, u knjizi: *Hrvatski i crnogorski književni obzori. Povijesni književno-kulturni kontekst*, Zagreb, 1995.
- Nikčević, Milorad. – „Prilog bibliografiji o Peroju“, *Nova Istra*, br. 4, Pula, 1999.
- Nikčević, Milorad. – „Prinosi J. J. Strossmayera i Nikole I. Petrovića Njegoša na uspostavljanju Konkordata (1886)“, u knjizi: *Hrvatski i crnogorski književni obzori. Povijesni književno-kulturni kontekst*, Zagreb, 1995.
- Nikčević, Milorad. – „Staroslavenski jezik u funkciji bogoslužjenja katolika Barske nadbiskupije i o ne/riješanom pitanju Parčičeva 'Misala' (1893.)“, *Zbornik radova, Prvi hrvatski slavistički kongres*, glavni urednik Stjepan Damjanović, Zagreb, 1997.
- Nikčević, Vojislav P. – *Crnogorski jezik*. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije. Tom II, Matica crnogorska, Cetinje, 1997
- Nikčević, Vojislav P. – „Filip Višnjić je etnički i jezički Crnogorac“, *Lučindan*, br. 16, na Petrovdan, Cetinje, 2005.
- *Orlić*, Cetinje, 1867.
- Pavićević, Mićun M. – *Crnogorci u pričama i anegdotama*, knj. V, Zagreb, 1929.
- Petrović, Ilija M. – *Lord Bajron kod jugoslavena - Dodatak (Stevan Perović Cuca)*, Beograd – Požarevac, 1989.

- Petrović Njegoš, Nikola I. – *Despa*, priredili Aleksandar Radoman & Adnan Ćirgić, Matica crnogorska & Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008.
- *Prednjegoševsko doba*, II izdanje, priredio dr Niko S. Martinović i dr., Grafički zavod, Biblioteka „Luča“, Titograd, 1966.
- Radojević, Radoje. – *Osporavana kultura, Kritike i poelmike*, priredio Danilo Radojević, Podgorica, 2006.
- Rotković, dr. Radoslav. – „Pregled crnogorske literature. Od najstarijih vremena do 1918.“, *Stvaranje*, br. 4, Titograd, 1979.
- Rovinski, P. A. – „'Balkanska carica' pred sudom ruske žurnalistike“, *Javor*, br. 27 i 28, 1885.
- Sekulić, Isidora. – *Njegošu knjiga duboke odanosti*, Izdanje Srpske književne zadruge, Beograd, 1951.
- Skerlić, Jovan. – *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd, 1967.
- Strčić, Mirjana. – „Jovan Sundečić u kontekstu hrvatske, srpske i crnogorske književnosti“, *Gesta*, br. 29-30-31, Varaždin, 1988.
- Strčić, Mirjana. – „Prilog poznavanju života i rada Jovana Sundečića“, u knjizi: *Prlozi o zavičaju*, knj. 6, Pula, 1990.
- Šuković, Radivoje. – *Crnogorski almanasi i kalendari (1835–1914)*, Cetinje, 1980.
- Šuković, Radivoje. – „Umjetnička poezija u književnim publikacijama“, u knjizi: *Književna periodika u Crnoj Gori (1835–1914). Književnoistorijska monografija*, NIO Univerzitetska riječ, Titograd, 1986.
- Todorović, Maksim. – *Stevan Cuca. Prvi književni dvoboj u Crnoj Gori*, Beograd, 1938.
- Vukmanović, Savo. – „Dramski pisac“, predgovor u knjizi: Nikola I Petrović Njegoš, *Drame*, Cjelokupna djela Nikole I Petrovića Njegoša, knj. treća, Obod, Cetinje, 1969.
- Vukmanović, Savo. – „O 'Balkanskoj carici' kod nas i na strani“, *Balkanska carica* (drama Nikole I Petrovića Njegoša), Cetinje, 1989.
- *Zapisi*, knj. XIII, sv. 1–6, Cetinje, 1935, knj. XXI, sv. 6, 1939.
- *Zapisi*, knj. XIV, sv. 1–6, Cetinje, 1935.
- Zbornik radova s IV. međunarodnoga znanstvenog skupa „Jezici i kulture u doticajima: Peroj/Istra u prošlosti i sadašnjosti“, *Tabula*, časopis Filozofskog fakulteta u Puli, uredio prof. dr. sc. Milorad Nikčević, Pula, 1999.

Milorad NIKČEVIĆ

LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY POETRY

This work gives an overview of Montenegrin poetry from the second half of 19th and early 20th century. The Author stresses key poetic, typological, and genre characteristics of an epoch that followed Petar II Petrović Njegoš. The period is characterized by a strong influence of people's literature, and dominated by poems of patriotic and didactic character, as well as epic heroic poems, verse drama and, at the end of the epoch, first indications of modernist trends. The most significant and influential poet of this period is Montenegrin king Nikola I Petrović, while other interesting poets include Stefan Perović Cuca and Jovan Sundečić.

Key words: history of literature, romanticism, lyrical poetry, epic poetry, verse drama, Stefan Perović Cuca, Jovan Sundečić, Nikola I Petrović